Lakty'añ ch'ol

Lengua chol
Chiapas y Tabasco

Cuarto grado

NOMBRE DEL ALUMNO (A)

ESCUELA GRUPO

POBLACIÓN

ENTIDAD FEDERATIVA

Este libro de texto ha sido elaborado por el Gobierno de la República y se entrega en forma gratuita a los niños de las escuelas primarias del país.

Los juicios y opiniones de los maestros, de los padres y de los alumnos son muy importantes para mejorar la calidad de este libro. Sus comentarios pueden ser enviados a la siguiente dirección:

COMISIÓN NACIONAL DE LIBROS DE TEXTO GRATUITOS

Rafael Checa núm. 2 col. Huerta del Carmen
C.P. 01000, México, D.F.

Las obras de arte que ilustran las cubiertas de los libros de texto gratuitos son representativas de las grandes etapas del arte mexicano. Constituyen un valioso respaldo educativo y son motivo de orgullo nacional.

SEP

Libro de texto en lengua chol, Chiapas y Tabasco.
Elaborado en la Dirección General de Educación Indígena de la Subsecretaría de Educación Básica de la Secretaría de Educación Pública

Autor
Domingo Meneses Méndez

Colaboración
Profesores de la región del Valle de Santo Domingo, Mpio. de Ocosingo, Chiapas

Diseño Gráfico
José A. Velázquez Barrera

Ilustración
Juan Carlos R. Gómez Sierra

Fotografía
Archivo IconográÏco de la Dirección General de Educación Indígena

Ilustración de Portada
"Los animales mensajeros" , 3.72 x 6.82 m.
Pintado por los niños mayas de la comunidad
La Presumida, José Ma. Morelos, Quintana Roo.
Lizbeth Noemí Kú Dzib, Yolanda Ramos López, Ma. Marcelita Briceño Cisneros,
Rosa Ma. Gutiérrez May, Magaly Rosalba Dzib Poot, Mitka Zehuely Koyoc Chan,
Ma. Yuriana Chan Blanco, Paula Cauich, Olga Ek Peraza, Adela Chan May, Gloria Ek Uk,
RuÏno Catzín Zapata, Jorge R. Uc Alvarado, Jorge Catzín Zapata, Pedro P. Susste Canto,
Gualberto Mukyl Yah, José Z. Uc Alvarado, Marcos R. Poot Cherrez, Fili Alberto Dzib Poot,
PorÏrio Poot Cherrez, Reynaldo Ek Uc. Juan M. Chan Blanco, Gener G. Dzib Poot,
William Poot Cherrez, Gumersindo Mukul Yah, Alfredo Ek Uc y Hermenegilda Chan Chin

D.R. © **Colorín colorado. El arte de los niños indios. México, 1993**
Reproducción autorizada por el Fideicomiso para la
Salud de los Niños Indígenas de México, A.C.
D.R. © Secretaría de Educación Pública, 1995
Argentina No. 28
Col. Centro, C.P. 06029
México, D.F.

ISBN 978-968-29-7851-7

Primera edición 1995
Décima séptima reimpresión 2013

Impreso en México

La Patria (1962),
Jorge González Camarena.

Esta obra ilustró la portada de los primeros libros de texto. Hoy la reproducimos aquí para que tengas presente que lo que entonces era una aspiración: que los libros de texto estuvieran entre los legados que la Patria deje a sus hijas y a sus hijos, es hoy una meta cumplida.

A seis décadas del inicio de la gran campaña alfabetizadora y de la puesta en marcha del proyecto de los libros de texto gratuitos, ideados e impulsados por Jaime Torres Bodet, el Estado mexicano, a través de la Secretaría de Educación Pública, se enorgullece de haber consolidado el principio de la gratuidad de la educación básica, consagrada en el Artículo Tercero de nuestra Constitución, y distribuir a todos los niños en edad escolar los libros de texto y materiales complementarios que cada asignatura y grado de educación básica requieren.

Los libros de texto gratuito son uno de los pilares fundamentales sobre los cuales descansa el sistema educativo de nuestro país, ya que mediante estos instrumentos de difusión del conocimiento se han forjado en la infancia los valores y la identidad nacional. Su importancia radica en que a través de ellos el Estado ha logrado, en el pasado, acercar el conocimiento a millones de mexicanos que vivían marginados de los servicios educativos y, en el presente, hacer del libro un entrañable referente gráfico, literario, de conocimiento formal, cultura nacional y universal para todos los alumnos. Así, cada día se intensifica el trabajo para garantizar que los niños de las comunidades indígenas de nuestro país, de las ciudades, los niños que tienen baja visión o ceguera, o quienes tienen condiciones especiales, dispongan de un libro de texto acorde con sus necesidades. Como materiales educativos y auxiliares de la labor docente, los libros que publica la Secretaría de Educación Pública para el sistema de Educación Básica representan un instrumento valioso que apoya a los maestros de todo el país, del campo a la ciudad y de las montañas a los litorales, en el ejercicio diario de la enseñanza.

De esta forma, el libro ha sido, y sigue siendo, un recurso tan noble como efectivo para que México garantice el Derecho a la Educación de sus niños y jóvenes.

Secretaría de Educación Pública

Lakty'añ ch'ol

Lengua chol
Chiapas y Tabasco

Cuarto grado

PRESENTACIÓN

Este libro de texto está dirigido a las niñas y los niños indígenas que cursan la educación primaria, tiene el propósito de favorecer el aprendizaje de la lectura y la escritura de la lengua indígena que se habla en su comunidad.

Se espera que este libro sea utilizado en forma creativa, tanto por el profesorado como por las niñas y los niños, en este ciclo escolar y los subsecuentes, para dar respuesta a los problemas particulares que se presenten en el desarrollo de la expresión escrita y la comprensión lectora.

En el libro se encuentran diferentes textos, algunos hablan del entorno físico de los alumnos, objetos y cosas que hay en la comunidad, y otros se refieren al entorno social y cultural, pues relatan las costumbres, fiestas y leyendas de la región.

Su elaboración estuvo a cargo de profesores indígenas bilingües con experiencia en la enseñanza de su lengua materna, así como con un profundo conocimiento de la cultura de sus comunidades. Para la redacción, los autores consideraron el enfoque comunicativo propuesto en el Plan y Programas de Estudio para la Educación Primaria 1993.

Este libro de texto podrá ser enriquecido a partir de las observaciones y consideraciones que profesores, padres de familia, comunidades y organizaciones civiles indígenas realicen acerca del lenguaje utilizado, los contenidos, las ilustraciones, el formato y la presentación.

P Ä S T Y Ä L

Ili libru tyi lakty'añ, tsa' ña'tyätntyi cha'añ ili cha'ñumel tyi primarya, cha'añ mi iñopob ts'ijb jiñi alälob yik'oty tyi ipejkäntyel tyi ity'añob. Ili käntyesaj tyi ity'añ jiñi xkäñ juñob, jiñäch cha'añ uts'aty mi ikäñob yik'oty mi ich'ämbeñ isujm jiñi muk' bä isubentyel, cha'añ ñumeñ oraj mi ikäñ tyi eskwela.

Ili libru melbil tyi ityojlelob xkäntyesajbä lakpi'älob ikañäbä ili ty'añ yik'oty bajche' iñusaj k'iñ. Tsa' mejli iliyi che'äch bajche' mi iyäl jiñi "Prokrama Nasyonal cha'añ Elukasyoñ Primarya 1993", Jiñ cha'añ wäle añ e'tyijibäl tsijibtyakbä ijak'ibal iwokolil jiñí xkäñ juñob cha'añ mi ik'äjkel majlel jiñi ña'tyibaläl tyi käntyesaj, che'äch bajche' isujmlel jiñi "komol ña'tyayaj cha'añ tsijibyel ili elukasyoñ"

Ili libru yom cha'añ mi ilu' weñ-esañ majlel tyi pejtyel k'iñ, ya' tyi iwuty jiñi lake'tyel woli bä lakmel majlel ila tyi cha'ñumel eskwelaj, mi imejlel tyi ityoj-esantyel che'äch bajche' añ isujm jiñi käñ juñ yik'oty bajche' añ isujmlel jiñi ty'añ yik'oty iñusaj k'iñ.

Ity'añob jiñi xkäntyesajob, tyatyälob, tyejklumtyak, much'ulobä, weñ ñuk ik'äjñibal cha'añ mi iweñ-esantyel libru.

Wokolix yälä pejtyel xkäntyesajob, tyatyälob che' tsa' ik'eleyob ili junchajp ts'ijb cha'añ mi iwen-añ majlel ibäl ili libru.

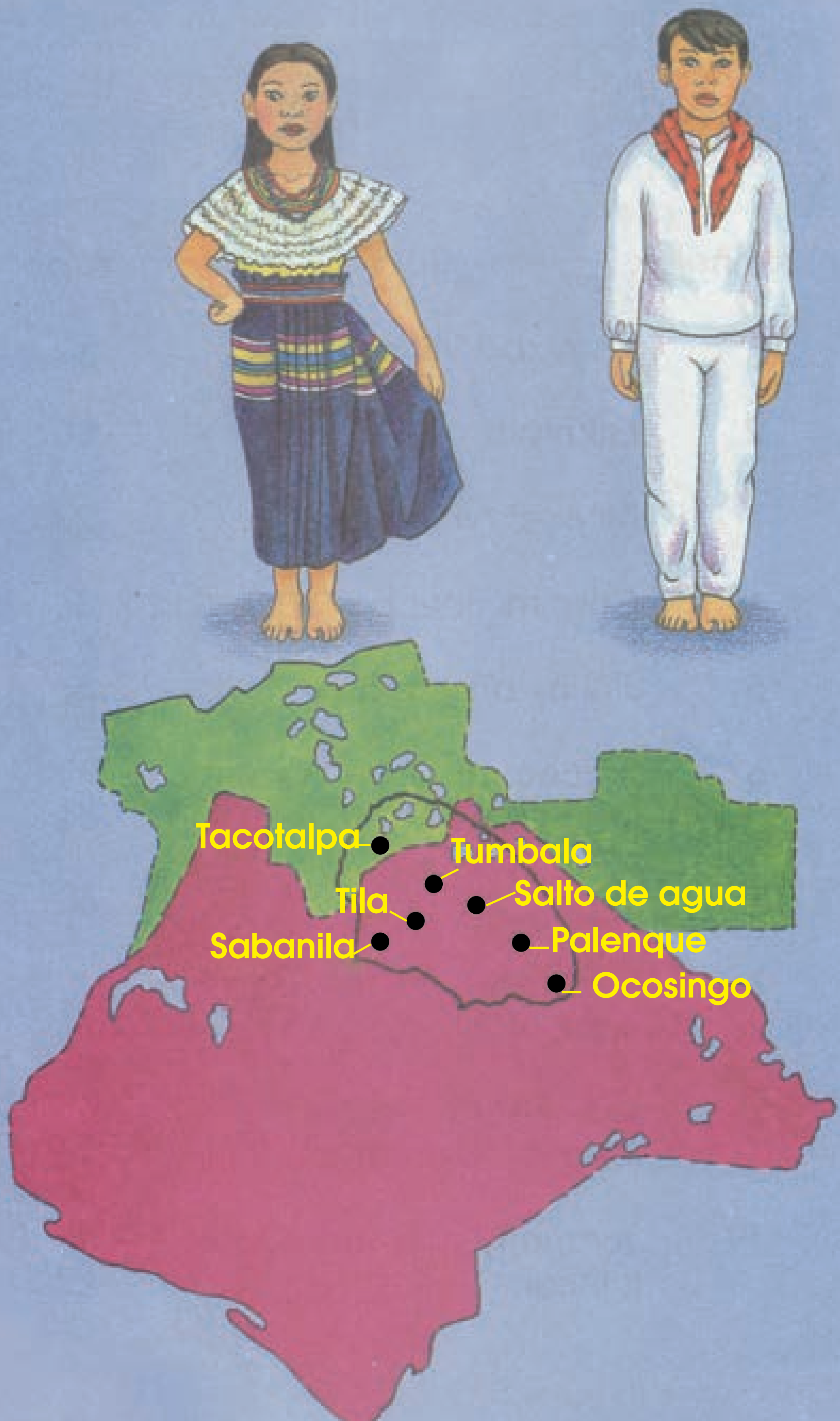
Tacotalpa
Tumbala
Salto de agua
Tila
Sabanila
Palenque
Ocosingo

IBÄL

Kajñel	Ibäl	Yopol
1	Yomixbä yijñam wiñik	12
2	Laktyala	20
3	Mi jk’el tyi kñajal	28
4	Che’ mi ik’el pañämil alob	36
5	Jiñi ity’añ pañämil	44
6	Bajche’ muk’ tyi xämbal lakch’ich’el tyi lakbäk’tyal	52
7	Ch’ix wiñik	60
8	Iyum pañämil wolibä ik’elonlaj	68
9	Tsa’ix ñájäyiyonlaj icha’añ lakyum	76
10	Junmojty uch wolibä tyi k’iñijel	84

Kajñel	Ibäl	Yopol
11	Wits ch'eñ	92
12	Iborxa tyak'iñ lakña'	100
13	Ity'añ jiñi jujch'emobä	108
14	Iye'tyel lakyum	116
15	Tsäk' tsäk' jol	124
16	Bajche' añonlaj	132
17	Ijk'al wi'ñal	140
18	Ik'ilel xchämelob	148
19	Tye' mi la'subeñoñ	156
20	Alasäl	164

1

Wiñik yomixbä yijñam

Añ abi wajali juntyikil wiñik wen ch´ijyembä chumul, jump´ej k´iñ tsa´ kaji iña´tyañ, chukoch mach tyijikñañ, chukoch baja chejach lutsuli, kome mi ik´el yañobä ipi´äl laj añobix yijñam, uts´atyjax abi che´ lutyukñañob mi imajlelob tyi cholel yik´oty tyi paxyal tyi kolem tyejklumtyak.

Mach abi tsa´ik lajmi iña´tyañ, kome ñukix jiñi wiñik, mach abi tsa´ix kaji tyi we´el, kome ipusik´al mach jiñix woli iña´tyañ jiñi bdlñäk´äl.

Jump´ej k´iñ jiñi iña´ wiñik tsa´ kaji ik´el chukoch jiñi yalobil ma´añix muk´ tyi we´el, che´ jiñi tsa´ kaji ik´ajtibeñ chukoch wen ch´yijyem.

“k´ametyba aläl, woli tyi k´ux amalil, yom mi asubeñoñ cha´añ mi kchajpanlojoñ kik´oty atyaty, ame kajik tyi wen p´äty-añ jiñi awokolil”. Che´ abi iña´ wiñik.

Che′ jiñi, iii wiñiki tsa′ix abi kaji ibaja ña′tyañ bajche′ mi isubeñ: "Jiñi wolibä ak′ajtyibeñoñ sajmäli añ isujmlel kome k′ele awilañ che′ mi kmajlel tyi cholel kik′oty ktyaty, che′ muk′ix jkajel ksujtyelojoñ muk′tyo iwän jap ikolobal isa".

Jiñi iña′ ma′añik tsa′ iñopbe kome yujilix cha′añ wokol mi iñumel lakcha′añ jump′ej k′iñ.

Che′ ibajñelobix ityaty iña′ ili wiñiki, tsa′ kaji yälob cha′añ añäch bajche′ isujmlel jiñi tsa′ bä yälä yalobil.

Jiñi wiñiki woli abi yubiñ jiñi wolibä yälob, che′ jiñi tsa′ kaji tyi muku tse′ñal, kome walobix tyi k′oj-ol jiñi ityaty. Woli yäl cha′añ mi imejiel tyi sojkel ijol jiñi yalobil.

Yokpokityok Tila, Chis oktubre 26 tyi 1994

Sr. Jasinto Kanul
Saltu yawa, Chis.

Kerañ. wali kchokbeñety majlel ili juñ cha´añ mi aña´tyañ, cha´añ uts´atyäch añonlojoñ ila tyi laklumal. Woli kts´ijbubeñety ili juñ cha´añ mi asubeñoñ bajche´ yilal woli añusañ k´iñ ya´ baki añety, bajche´ yilal jiñi e´tyel wolibä amel.

Jiñjach mi ksubeñety iliyi, wä´tyo mi kpi´tyañ ik´exol juñ. Yambätyo k´iñ.

Che´eñ

Omex kanul

lla tyi ts’ijb tsa’ bä ujtyi apejkañ tyi iyopol tsa’ bä ujtyi añusañ. Tsa’ awila cha’añ jump’ej ty’añ woli isubeñ yerañ jiñi Omex. Che’mi imejlel ili juñ antyak isujmlel, mi ak’el cha’añ tyi ijol ili juñ mi iyäjk’el ik’aba’ tyejklum baki wali ityilel, che’jiñi ik’aba’ majki wali ichokbentyel majlel jiñi juñ; jiñi ty’añ muk’ bä isubentyel, che’ jiñi ik’aba’ yik’oty irubis jiñi wali bä ichok majlel jiñi juñ.

Wäle mele junk’ej juñ lajal bä bajche’ iliyi, che’ tsa’ix ujtyi amel pejkanlaj ya’ tyi ityojlel pejtyel api’älob tyi kän juñ.

Ts’ijbañ bajche’ tyak yilal tsa’ ujtyi jiñi awe’tyel.

Ili ty'añ tsa' bä apejka, tsa' awila cha'añ ma'añik jump'ej ik'aba' cha'añ bajche' mi laksubeñ. Jiñ cha'añ wäle mi ikajel asajkabeñ bajche' yom ik'aba' che'tyak bä bajche' iliyi.

Yom ja'el cha'añ mi asajkabeñ ik'aba' yambä juntyak muk'tyakbä ikäjñel ya' tyi eskwela.

Wäle ñaxañ yajkañ lok'el jiñi k'aba'ältyak akañäbä tyi kastiya.

Wäle ili k'aba'ältyak tsa' bä ayajka lok'el sajkabeñ ijak'ibal tyi lakty'añ.

Yambä ja´el, yom cha´añ mi ayajkañ lok´el pejtyel jiñi jujump´ej ty´añ machbä akäñäyik chuki yom yäl, komo alä awik´oty api´alob tyi käñ juñ, me ma´añ tsa´ la´ña´tya k´ajtyibeñ jiñi xkäntyesaj chuki yom yäl.

Ts´ijbañ ilayi

Ili ty´añ tsa´ bä ujtyi ats´ijbañ lok´el, käñä me tsijib ty´añ, o cha´anjach mach k´ämbil ya´ tyi tyejklum, o jiñ k´ämbilbä tyi yäñob ch´olobä lakpi´äl.

Jump´ej k´iñ juntyikil ch´ityoñ tsajñi tyi ikajpe´lel, ya´i tsa´ ik´ele junkojty chuch yik´oty junkojty xäye´. Walityakob abi tyi ty´añ, jiñi chuch woli abi yäl cha´añ ma´añik mi yubiñ wi´ñal kome b´aikjach mi ityaj iwe´el yik´oty chubäjach bä wuty tye´ mi ik´ux. Kome jiñi xäye muk´tyak abi tyi puts´el jiñi iwe´el, añ abi mi iñusañ jump´ej o chap´ej k´iñ ma´añik mi itya ibuk´ bal.

Jiñi xäye´ woli abi imulañ ik´ux aja chuch ya´ bä añ yik´oty, cha´añjach jiñi chuch wen sejb, wen sojlem, mach tyajbilik yik´oty mach kdñälik bajche´ mi itya imujkib.

Wäle käñä chuki isujmlel ili ty´añ, laja me añ che´ k´eletyak o ubibil acha´añ bajche´ iliyi.

Ili jump´ej ty´añ tsa´ bä ujtyi añusañ mi
yäk´eñonlaj iñuklel lakña´tyibal, lajal bajche´
muk´ tyi wejlel majlel jiñi ña´tyibaläl cha´añ
mi ik´eltyalk chuki yom ajlel, bajche´ yom ajlel,
cha´añ mi lakp´ol ba´ikjachbä ty´añ.

Jiñ cha´añ wäle mi ikajel ap´ol jump´ej ty´añ baja
aña´tyibalbä

Laktyala

Che´ abi ujtyem wajali, tyi ityojlel juntyikil Tyala. Ili Tyala pejtyel abi ora mi yäk´ xñujpuñel. Che´ muk´tyo ikajel yäk´i, muk´ abi iñaxañ ak´eñ ye´tyel jiñi wiñiki, mi ichokmajlel tyi kuch si´, tyi ak´iñtyak o chubäjach cha´añ mach ya´añ tyi mal mi ik´el aja xch´ok, muk´bä ikajel tyi ñujpunel yik´oty. Che´ mi imajlel tyi cholel jiñi wiñiki jiñi tyala wen tyijikñañ ipusik´al mi ikäytyäl; kome muk´ abi isajkabeñ ye´tyel ja´el x-ixiki, mi ichok majlel tyi misujel ya´ baki añ yotyoty, che´ mi iyujtyel imisuñ jiñi otyotyi mi ichok majlel ya´ baki mi iwäyel jiñi Tyala.

Jumuk´ abi che´ jiñi, majli abi aja Tyala ik´el me tsa´ix ujtyi tyi misujel aja x-ixiki. Che´ tsa´ k´ojtyi jiñi Tyala baki añ x-ixik, tsa´ abi ik´ele maxtyo abi - ujtyemik, tsa´ ik´ajtyibe.

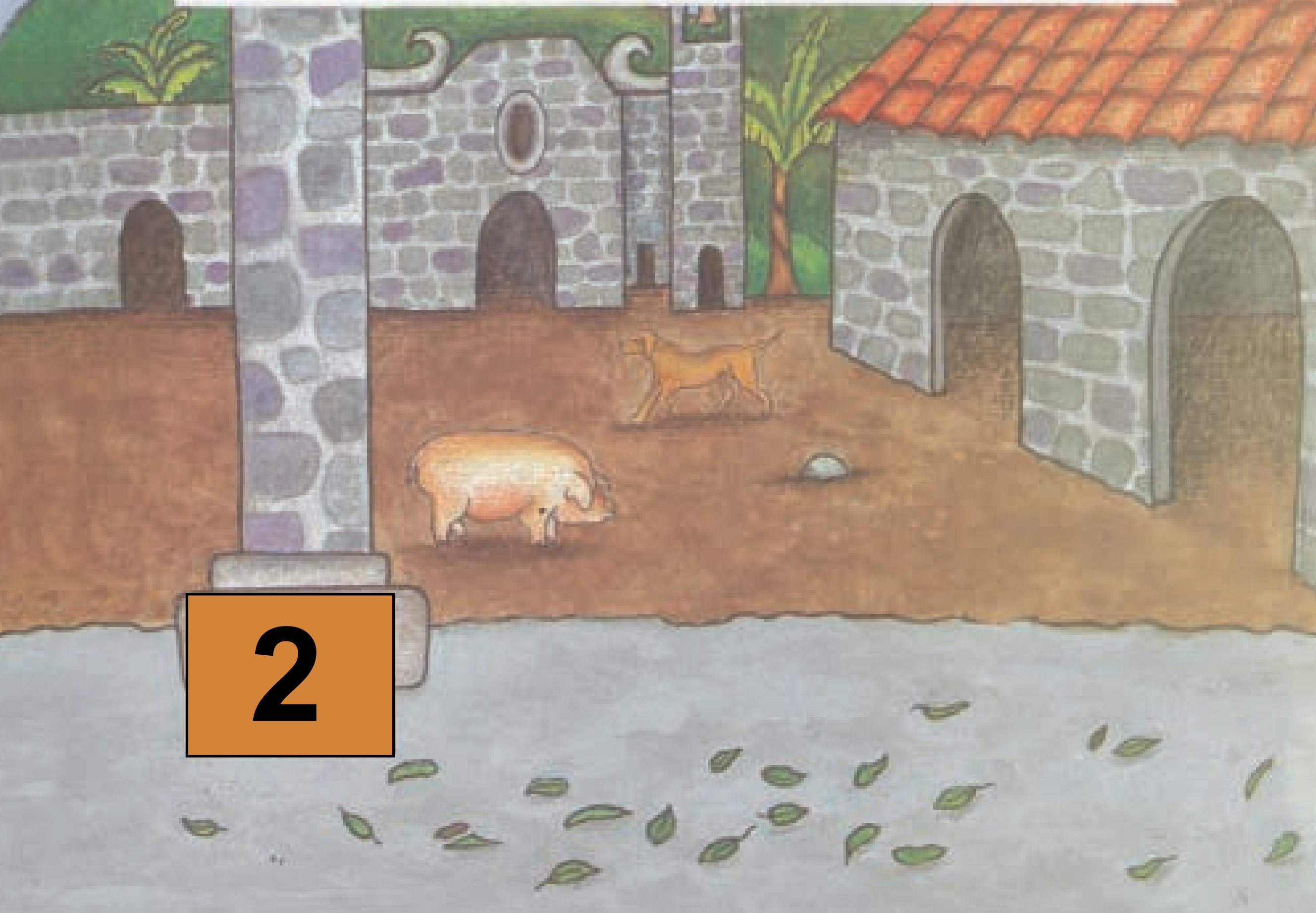

“Ujtyiyety aläl”. Che´ abi Tyala.

“Maxtyo añik”. Che´ abi x-ixik.

“Poj buchi´tyo jumuk´ ila tyi kwäyib”. Che´ abi Tyala.

Tsa´ abi komo buchleyob, pero jiñi Tyala tsa´ abi ik´äk choko ik´äb tyi ikejlob jiñi xch´ok. “Aläl, muk´ix ikajel käk´ety tyi ñujpuñel cha´añ tyijikñayety awik´oty añoxi´al”. Che´ abi Tyala, woli abi iñusañ ik´äb tyi ikuktyal jiñi xch´ok.

“Aläl, junya ty´ojoletyjax woli jk´elety, awujilix che´ mi käk´ xñujpuñel joñoñ, pejtyelel jiñi xch´ok muk´bä iñujpuñel ñaxañ mi iñoltyäl kik´oty”. Che´ abi jiñi Tyala tsa´ isube jiñi x-ixik.

Mi lajk´el ilayi ik´äjñibal ili "libro" muk´bä lajk´äñ. ¿Ña´tyibilba acha´añ chuki ik´äjñibal? Junk´ej "libru" ñaxañ mi lajk´elbeñ ipaty, ya´ baki añ ik´aba´, jiñi ik´aba´i jiñ ñaxañbd mi ak´el cha´añ mi ats´itya´ ña´tyañ chuki ik´äjñibal o chuki mi yäl tyi jujunk´ej iyopol jiñi libru. Che´ mi ajan) mi ak´el yambo yomo lajalbä bajche´ ipaty, che´ tyi yambo junlajm mi atya pejtyel jiñi ik´aba´ob tsa´bä icha´leyob e´tyel cha´añ mi imejlel jiñi juñ.

Mi iñumel jiñi ya´añ mi atya pejtyel ibäl añ bä tyi libru, mi ak´el cha´añ junwejl tsolo ik´aba´tyak jiñi ambä ya´tyi juñ, tyi yambä junwejl ya´añ itsikol cha´añ käñäl baki bä iyopol añ, yik´oty cha´añ oraj mi atya che´ awon ak´ei jump´ej ibäl.

Wäle komo alälaj bajche´ isujmlel iliyi tsa´ bä ujtyi apejkañ

Wäle ch'ämä junk'ej libru, kajeñ laja ili tsa' bä ujtyi apejkañ tyi ityojlel junk'ej libru, cha'añ mi ats'ijbuñ jiñi jujump'ej ik'aba'tyak tsa'ix bä ujtyi apejkañ. Me ma'añ mi aña'tyañ k'ajtyibeñ jiñi xkäntyesaj bajche' isujmlel iliyi.

Ñaxañ ______________________________

____

Cha'chajplel ______________________________

____

Yuxchajplel ______________________________

____

Chänchajplel ______________________________

____

Jo'chajplel ______________________________

____

Wäkchajple! ______________________________

____

Ili ty'añ mi lakcha'leñ, ka'bäl isujmlel bajche' k'ämbil o bajche' mi lakcha'leñ jiñi ty'añ. K'ele, me añety tyi awotyoty che' mi achaleñ ty'añ weñ tyijikñayetv, antyak atse'ñal yik'oty mi acha'leñ alas ty'antyak kome añety tyi ityojlel api'älobjach bä.

Me añety tyi ityojlel yambä lakpi'äl mach bä akäñäyik, mach lajalik jiñi ty'añ mi acha'leñ bajche' tyi awotyoty, kome jiñi yambä lakpi'äl wolibä apejkañ tyik'ol me añ ye'tyel ya' tyi atyejklum, o yujil ts'ak, pero che' mi acha'leñ ty'añ awik'oty tsajalety mi apejkañ.

¿ Mach bä che'iki ?

Wäle tyempañ la'bä tyi jo'jo'tyikil cha'añ mi la' cha'leñ ty'añ bajche' mi yujtyel che' añety tyi ityojlel xkäntyesaj, me añety tyi ityojlel xts'äkaj, me añety tyi ityojlel yumäl yik'oty me añety tyi ityojlel api'älob tyi alas. Lajaj.

Ts´ijbañ bajche´ yilal jiñi ty´añ che´ añety awik´oty api´älob tyi awotyoty.

Ts´ijbañ bajche´ yilal jiñi ty´añ mi yujtyel me woli apejkañ juntyikil yumäl.

Ts´ijbañ bajche´ yilal jiñi ty´añ mi yujtyel me woli apejkañ juntyikil kolibaläl.

Ts´ijbañ chukoch mi iyäjñeltyak, k´ajtyibeñ jiñi xkäntyesaj bajche´ isujmlel.

Jiñi tse'ñal ty'añ

Tse'ñal ty'añ mi laksubeñ jiñi ty'ojoltyakbä ty'añ, jiñi muk'bä ip'oltyak laktse'ñal. Jiñi ty'añ che' bä bajche' jiñi antyak bätye'eltyak o alak'altyak mi cha'leñ ty'añ, alas, cha'añ ty'ojol tyi ajlel yik'oty ty'ojol tyi ñäch'tyäntyel.

K'ajtyibeñ jiñi xkäntyesaj cha'añ mi isubeñetylaj jump'ej tse'ñal ty'añ. Jatyetyla käñälaj bajche' yilal jiñi wolibä imel jiñi ty'añ o e'tyel. Che' jiñi baja p'olo yambä la'cha'añ, mi la'wäl chuki ye'tyel jiñi walibä tyi ty'añ.

Lajiñ bajche' añ bä iña'tyibal alak'äl: jiñi ty'ul, me', wax, lukum, bajlum, xch'e', xux, lajk',... P'olo jump'ej ty'añtyak tyi ityojlel ili k'aba'äl umbä ba'añ ilayi.

Pejtyel ili ty'añ muk' bä ip'ojlel bajche' iliyi, kabäl iñuklel, kome mi yoñ-esañ lakña'tyibal, mi isejbesañ aña'tyibal, yik'oty mi its'itya' ak'eñety atyijikñäyel. Mi yoñ-añ jiñi ty'añ tyi laktyojlel, cha'añ mi ip'äty-añ laktyomel.

P'olo yambätyak:

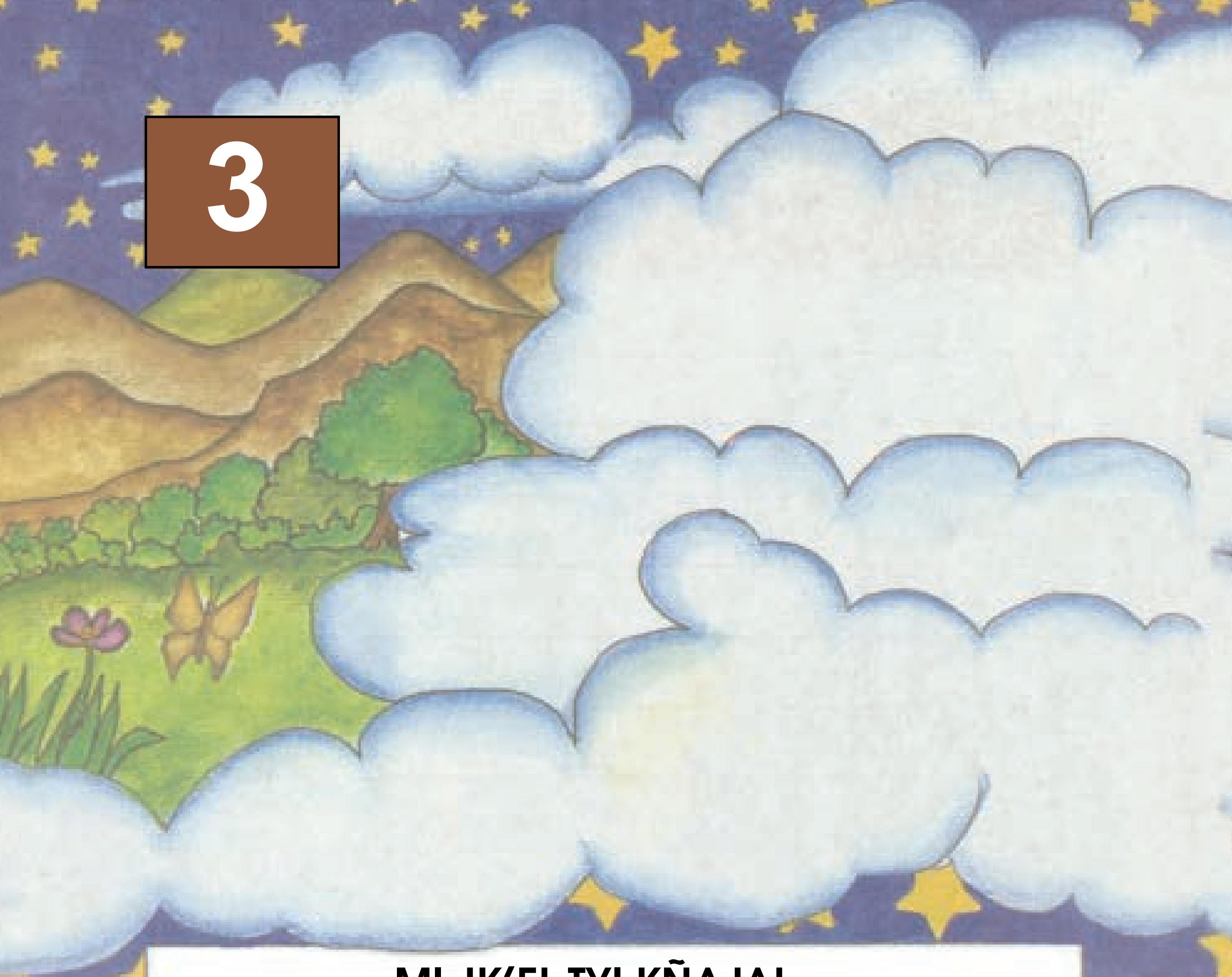

MI JK'EL TYI KÑAJAL

Jump'ej ak'älel, tsa' kila tyi kñajal,
añ majki wali ijula'tyañoñ.

Ma'añik tsa' jk'ele tyi ñuk,
che' tsa' säk' aj pañämil
tsa'ix laj ñajäyi kcha'añ.

Tsa' cha' ik'aj, tsa kaji kcha' ñajleñ
tsa' kila che' bajche' ch' ujulächix yilal
kome wen ty'ojolächix tsa' kila.

Tsa' kajñi kwuty, ma'añik majki tsikil,
wen ch'ijyem tsa'   käleyoñ

Che′ jiñi tsa′ kaji kña′tyañ, chukoch ili kñajali
chuki woli yäk′oñ tyi ñajal bajche′ iliyi.

Ma′añik tsa′ mejli kñajätyesañ
kome jujump′ej ak′älel mi ik′ojtyel
ktyaj tyi kñajal.

Jiñi k′iñil, ak′älelix kom mi isujtyel kome
kpusik′al, wen wokol añ, wen p′ump′uñjax.

Yik′oty ja′el añix kch′ijyemlel, ame añikix
jump′ej ak′älel ma′añix mi ikajel kñajleñ.
Kome jiñi kabäl iyuts′atylel, kabäl ityik′onel,
che′ mi kwäyel, mach komix cha′añ mi ichäñ
kajñel kwuty.

Ili jump´ej "ñich ty´añ" tsa´bä ujtyi apejkañ, añäch jump´ej isujmlel wolibä isub. Jiñ cha´añ mi ikajel ats´ijbuñ ilayi jiñi isujmlel tsa´ bä aña´tya.

Ña´tyañ bajche´ tsa´ amele che´ mi alok´ jiñi isujmlali.

Yom cha´añ mi awen käñ iliyi, kome ñukäch ik´äjñi´bal, jiñ mi imejlel che´ añ jurnp´ej ñuk bä ty´añ. Cha´añ mach mi alaj al tyi ipejtyelel, mi laklok´ jiñi isujmleljaxbä. Bajche´ jiñi "ñich ty´añ", mi imejlel lakäl che´li:

Juntyikil lakpi´äl mi iñajleñ yambä uts´atybä lakpi´äl, che´ jiñi, tsa´ ñäm-aj tsa´ix meku kaji yubiñ wokol che´ ma´añix mi ichäñ ñajleñ.

Wäle pejkañ yambä kolen ty´antyak, cha´añ mi alok´sabeñ jiñi isujmleltyak.

Tsa' ujtyi lajk'el jump'ej ñuk bä ty'añ bajche' iliyi, baki mi isubeñonlaj tyi ichajp bä isujmlel, Pejtyel jiñi ty'añtyak muk'bä lakäl, muk'bä lakts'ijbañ,mukbä lakpejkañ, laj-añ jump'ej isujmlel woli bä isub

Wäle yom cha'añ mi ach'äm yambo junchajp ty'añ ts'ijbubilbä, cha'añ mi akäñ jiñi isujmlel wolibä yäl. Che' mi iyujtyel ak'el bajche' jiñi, yom cha'añ jujuntyikiletylaj mi la'wäl ya' tyi yotylel jiñi käñ juñ awik'oty api'älob tyi käñ juñ, yik'oty ts'ijbañ ilayi.

Jiñi k'aba'äl, jiñi mach bä k'aba'älik.

Che' mi lakcha'leñ ty'añ, yik'oty che' tyi ik'aba'tyak mi lakpejkañ jujuntyikil jiñi lakpi'älob, wali lajk'ämbeñ jiñi ik'aba' cha'añ mi laksujmätyesañ jiñi chuki mi lakäl tyi itvojlel.

Añ yambä bajche' mi lakcha'leñ jiñi ty'añtyak tyi ityojlel yambä lakpi'älob, cha'anjach mach tyi ik'aba'ik mi lakpejkañ. ¿Bajche' mi lakmel che' jiñi?

Añ tyi lakty'añ muk'bä iñusañ jiñi k'aba'äl, jiñäch bajche'

joñoñ jatyety -jiñi joñorilaj -joñonlojoñ -jatyetylaj -jiñob	Ili tsolol bä ty'añi wali ak'el ilayi, jiñäch jiñi ty'añ muk'bä "iñusañ k'aba'äl". Isujmleli, jiñ che' mach lakomix lajk'äñ jiñi k'aba'äli, cha'añ jiñix mi lajk'äñ iii "ñusaj k'aba'äl". Bajche' ili ty'añ.

¿Joñoñ tsa' kpiki jok'?

Ili "joñoñ" che'bäyi, jiñ walibä iñusañ jk'aba', ma'añik wali yäl cha'añ "Nikolas tsa' kpiki jok"'

Wäle k'äñä jiñi yambä "ñusaj k'aba'äl" muk'bä lajk'äñ che' mi lakcha'leñ ty'añ. Bajche' iliyi.

"Beto tsa' imäñä ts'ak"
"Wañ tsajni tyi cholel"

Ili k'aba'äl añ bä ilayi, sutyk'iñ tyi ñusaj k'aba'äl, che'jiñi, mi ak'äñ jiñi yambä ñusaj k'aba'äl, ya' bä tsolol tyi yambä iyopol tsa' bä añusaj.

Yambä ñusaj k'aba'äl, jiñ che' mi lakcha'añañ chubätyak añ tyi pañämil. Bajche' iliyi.

Kcha'añ jiñi cholel.
acha'añ jiñi chityam
icha'añ jiñi pimel
lakcha'añ jiñi ats'am
kcha'añlojoñ jiñi oy
la'cha'añ jiñi xajlel
icha'añob jiñi muty

käñä baki wali yäl
cha'añ añ iyum, yik'oty
käñä chukoch.

Wäle p'olo yambä ty'antyak baki mi ak'äñ ili muk'bä iyäl cha'añ añ iyum.

Yambä junchajp ty´añ mi lajk´el, jiñäch jiñi muk´bä yäk´eñoñlaj k´oj-ol, cha´añ mi la´ch´ambeñ isujm jiñi walibä tyi ajiel. Isujmlel jiñi ty´añi cha´añ mi awäk´ tyi wejlel jiñi aña´tyibali.

Bajche´ iliy:

Wen ty´ojoloñ tyi panchañ
wukchajp kbojñil kolen
rochol mi jk´ejlel.

Pejtyeletylaj mi la´mulañoñ
che´ mi kpäs bä
kome mi kch´äm tyilel
tyijikñäyel.

¿Ña´tyañ chuki jiñi

Ili ty´añ che´ bä bajche´ iliyi, woli ak´el cha´añ jal tyi ña´tyäñtyel isujmlel, jiñtyo me tsa´ix laj ñumi aña´tyi bal baki akäñä che´tyak bä bajche´ iliyi, mi ach´ämbeñ isujm. Jiñ cha´añ iliyi "ña´tyayaj" ik´aba´, kome jiñach cha´añ mi lakña´tyañ isujmlel.

Wen säsäk kwuty
selel yik´oty säk lemañoñ
mi kty´oj-ätyesañ pañämil,
bajche´ jiñi ak´älel mi
ity´ojläjel ja´el.

¿chuki jiñi?

Wäle mi ikajel ap´ol jiñi "ña´tyayaj" baja acha´ambä, yik´oty mi akomol al tyi ityojlel api´älob tyi kän juñ, awerañob o awik´oty jiñi xkäntyesaj.

Ts´ijbañ ilayi:

CHE´MI IK´EL PAÑÄMIL ALOB

Juntyikil ch´ityoñ wiñik tsa´ kaj ik´ajtyibeñ junchajp ty´añ juntyikil lajkolibal. Che´ bajche´ iliyi:

Wiñik: Mi yäl lakpi´älob mi kubiñ, cha´añ che´ mi ik´el pañämil juntyikil alob, muk´ abi iñijkuyel kabäl pañämil, ¿bajche´ isujmlel che´ jiñi kolibal, muk´ba imejlel apoj subeñoñ isujmlel?

Kolibal: Che´kuyi aläl, isujmäch, kome joñoñlaj chumulonlaj tyi yojlil matye´el, lajkäñä bajche´tyak yilal yik´oty chuki añtyak. Che´ ja´el, ikäñäyonlaj bajche´ chumulonlaj, yujil chukityak mi lakmel. Jiñ meku, che´ baki oraj mi ik´el pañämil juntyikil aläl, muk´äch tyi ty´äñol ipusik´al.

Me Juntyikil xch´ok mi ik´el pañämil, jiñi pimeli wen tyjikñañ mi iäytyäl, muk´tyak imeel k´iñijel, kome yujil

cha'añ ma'añik mi ikajel isek' jiñi tye'. Me juntyikil alä ch'ityoñ mi ik'el pañämil, jiñi pimeli wen ch'ijyem mi ikälel, kome yujil cha'añ jiñi ch'ityoñi che' ñukix mi ikajel itseptyak jiñi tye'. Cha'anjach jiñi tsuk yik'oty yambo alak'ältyak wen tyijikñañ mi ikäytyäl, kome yujil cha'añ che' ñukix jiñi ch'ityoñ mi ikajel imel ichol, cha'añ ya' mi ikajel ik'ux jiñi tsuk.

Pejtyel jiñi alak'ältyaki mi imeltyak kolen k'iñijel, mi ich'äm pejtyel tsuku p'ejty, tsuku latyu, tyuts', ch'ejew, o chubäjach mi ityaj, cha'añ tsänlaw bajlaw abi kajel. Chejachix abi tyip'lawtyak tyi soñ aja tsuktyaki.

Wiñik: che' bajche' jiñi kolibal, chä'ächku mi yälob mi kubiñ bajche' jiñi, cha'ku jiñku aja kombä kubiñ jiñi.

Kolibal: Che' bajche' jiñi aläl, che' albil bajche' jiñi.

Tsa' ujtyi apejkañ ili ty'añ, tsa' awila cha'añ juntyikil wiñik tsa' ik'ajtyibej juntyikil lajkolibal cha'añ mi isubeñ jump'ej ty'añ yombä ich'ämben isujm.

Tsa' awilaj bajche' jiñi wiñik tsa' ik'ajtyi jiñi ty'añ, che' bajche' wali ik'ajtyiñ, che' tsa' kaji iyäl majlel jiñi juntyikil lajkolibal.

Isujmlel ili ty'añ bajche' iliyi, jiñäch k'ämbil che' lakom lajk'ajtyiñ tyi ts'äkal junchajp ty'añ, cha'añ kepekñañ mi lajk'el majlel.

Wäle mi ikajel la'mel junchajp e'tyel bajche' iliyi, tyeme la'bä tyi cha'cha'tyikil o tyi uxuxtyikil cha'añ juntyikil mi ik'ajtyibeñ jump'ej ty'añ aja yañi, yambäyi mi jak' majlel jiñi walibä ik'ajtyibentyel.

Ts'ijbañ ilayi. Che' mi iyujtyeli komol alälaj tyi ityojlel pejtyel api'älob tyi kdñ juñ.

Añ mi lakcha'leñ ty'añ, mi lakältyak majlel jiñi yomo lajaltyak bä isujmlel. La'lajk'el junchajp bajche' ili ik'abatyak ili laktyejklum.

Yokpokityok	Päktyuñ
Jo'oxil	Panch'eñ
Tokob	Säklumpa'
Misija	Limar
Patelna	Jochintye'ol

Ili ty'añ tsololbä woli ak'el junchajp isujmlel, kome pejtyel iliyi, ik'aba' tyejklumtyak. Jiñ cha'añ wäle tsolo yambä ik'abatyak jiñi tyejklum akäñäbä, yik'oty tsolo ik'aba' jiñi pimeltyak, bätye'eltyak, xajleltyak, ala k'ältyak, lakpisleltyak yik'oty yambo.

Ili lakty´añ muk´bä lajk´äñ ilayi, ts´itya´ yäñäl bajche´ añ bä tyi Tumbala, tyi Tila, tyi Sabaniya, yik´oty tyi Tabasko. Mach pejtyelik yäñäl, ts´itya´jach, bache´ tyi Tumbala mi iyäjlel, "woloñ"; tyi Tila mi iyäjlel "chonkol"; tyi Sabaniya mi iyäjlel "yäkel".

Ili uxp´ej ty´añi yäñäljach tyi yäjlel yik´oty tyi its´ijbuntyel, kome aja tyi isujmleli jump´ejach, cha´anjach an uxp´ej bajche´ yujil ajlel. Ili ty´añtyak bajche´ iliyi mi lakäk´eñ ik´aba´: " "lajaty´añ", kome lajal isujmlel.

Wäle awik´oty jiñi xkäntyesaj sajkañ yambätyak jiñi "lajaty´añ" k´ämbilbä ya´ tyi atyeklum, yik´oty antyakbä tyi yambo lumaltyak bajche´ iliyi.

______	______	______
______	______	______
______	______	______
______	______	______
______	______	______
______	______	______
______	______	______
______	______	______

Ili "lajaty'añ" mi lakäl añ tyi pejtyel ty'antyak, mach jiñikjach tyi ch'ol. Ili lajaty'añ mi yäjlel tyi jump'ej tyejklum, mach yejtyelik tyi yambo lum mi yäjlel mi la'wäl. Bajche iliyi:

chajk _ _ _ _ _ _ _ _ _ mam
xajlel _ _ _ _ _ _ _ _ _ tyuñ
p'enal _ _ _ _ _ _ _ _ _ aläl
k'ojyel _ _ _ _ _ _ _ _ _ bo'yel

Ili ty'añi cha'chap'e añ, pero jump'ejach isujmlel, yik'oty albil tyi jump'ej tyejklumjach. Jiñ cha'añ yom asajkañ yambo ty'antyak akäñäbä bajche' iliyi, cha'añ mi ats'ijbuñ.

Jiñi "lajaty'añ" antyakbä tyi yambä lum, mi imejlel lakäl cha'añ yambä junchajp isujmlel, cha'añ añ tyi yambä lumtyak. Joñoñlayi mach yambäyik mi lajk'el, cha'anjach añ tyi yambä tyejklumtyak, junsujmjach ila baki añoñlayi.

Wäle sajkañ yambä akäñatyakbä, albilbä tyi yambä tyejklum.

________________________ ________________________

________________________ ________________________

________________________ ________________________

________________________ ________________________

Juntyikil soraru

Juntyikil abi soraru, ñajty abi woli tyi e´tyel, che´ jiñi oraj tsa´ chojki majlel tyi iyotyoty, kome tsa´ abi k´ojtyi jump´ej ty´añ cha´añ wolix ichämel ityaty.

Che´ tsa´ k´ojtyi baki woli tyi ts´äkantyel jiñi ityatyi, tsa´ abi ityoj säjmi ipusik´al che´ tsa´ ikäñä cha´añ mach ityatyik.

Añ abi majki yambä lakpi´äl woli yilaben ipusik´al, che´ jiñi.

"¿bajche´tyo jale ora kuxul?". Che´ tsa´ ik´ajtyi soraru aja xts´äkaj.

"Mach jalix kuxul, p´is tsa´ juli atyaj". Che abi xts´äkaj. Jiñi Soraruji tsa´ iña´tya cha´añ jiñjax yalobil ili xñoxi woli ipityañ cha´an mi ichämel. Jiñ cha´añ tsa´ iña´tyaj, tsa´ majli tyi ñoktyäl baki ñolol, tsa´ ichukbe ik´äb che´ jiñi tsa´ yälä.

"Tyaty, uxba´añoñ, tsa´ix juliyoñ"

Jiñi xñox che´ jiñi, tsäts tsa´ ichuku ik´äb jiñi soraruji, tsa´tyo ikaña iwuty cha´añ mi ik´el jiñi yalobil, jumuk´ che´ jiñi tsa´ chämi.

Yom cha´añ mi lajk´uxbiñ lakbä, majkiyikjach kome lakpi´äl ja´el.

Bajche' yubil tsa' ach'äsmbej isujm ili ty'añ "juñtyikil soraruj". Natyañ chuki isujmlel woli isub, yik'oty me añixtyo baki mi iyujtyel bajche' iliyi tyi alumal.

Jiñ cha'añ wäle mi ikajel asutyk'iñ ili ty'añ tyi "lajiyaj", cha'añ mi añumeñ ch'ämbeñ isujm. Kome iliyi mi iñumeñ ak' lakña'tyibal che' mi lakmel bajche' iliyi.

Lajiñ ili ty'añ tyi melbaläl, che' mi iyujtyeli mi ats'ijbañ ilayi.

5

JIÑI ITY´AÑ PAÑÄMIL

Jiñi pañämil woli tyi wijlel k´ik´oty, woli kubiñ itsäñälel, woli kubiñ iñuklel, woli ijambeñoñ ibijlel cha´añ mi kñumel.

Mi imejlel kñäch´tyañ majki muk´ tyi ty´añ, majki muk´ tyi tse´ñal, majki muk´ tyi uk´el.

Wali jkämbeñ majlel isujmlel ili pañamil, kome woli tyi wijlel kik´oty, woli ikäntyesañoñ, wali ipejkañoñ.

Kome jkäñä ity´añ jiñi pañamil, jkäñä ity´añ jiñi wits, jkäñä ity´añ jiñi k´iñ, jiñi pimel, jiñi ik´, jiñi pimel jiñi alak´äl .

Jkäñä ity´añ jiñi kpi´äl, jkäñä ity´añ jiñi keranñ, jiñi ó xajlel, jiñi ak´älel.

Jiñi ek´, jiñi uw jiñi tyokajl, jiñi tsäñal, jiñi tyäkwal, jkäñä chuki mi isubeñoñ jiñi lum.

La´tyilik iyum jiñi pañämil, iyum jiñi ñich tye´, iyum jiñi wits, iyum jiñi alak´äl. La´tyilik tyi ty´añ kik´oty, la´tyilik iñuk-esañ kpusik´al, la´ tyilik ip´äty- esañ kña´tyibal, la´ icha´leñ ty´añ, la´ icha´len k´ay kik´oty.

La´k´ojtyik yorälel ña´tyibälel, la´k´ojtyik yorälel tyijikñäyel, la´k´ojtyik yorälel ñuk-esayaj.

Kome jiñtyak muk´ bä ipäs majlel kbijlel, muk´ bä ikajel ityoj-esañoñ, kome jiñ mi ip´äty-esañ ili pañämil, kome jiñ mi imel pejtyel pañämil.

La´kula p´olo kña´tyibal, la´kula ñuk-esañ kpañämil, la´kula p´olo jk´äñibal tyi ktyojlelojoñ.

Jiñi ñajtyä ts'ijb

¿Chuki jiñi "ñajtyä ts'ijb" ?, ¿chuki ik'äjñibal?"

Ili ñajtyä ts'ijb woli lakäl jinäch junchajp bajche' mi lakchok malel jump'ej ty'añ tyi yambä kolen tyejklum, iliyi ya'jach mi imejlel baki chumulob kaxlañ. Ila tyi laklumal joñoñlayi ma'añik kome añ jump'ej e'tyijibal bajche' mi ichojkel majlel, alamprejtyak bajche' melbil.

Mi ibujty'el che'li.

Mi añaxa käñ baki bä awoñ ak'äñ.

. jiñ k'untye' bä mi imajleli.
. jiñ oraj bä mi imajlel.
. jiñ muk'bä awdn tyoj ijak'ibal.
. jiñ muk'bä awdk'eñ tyi iwentaj x-e'tyelob cha'añ mi ydk'eñ jiñi iyum baki mi achok majlel.

-Mi ats'ijbañ ik'aba lum baki woli ilok'el majlel.

-Mi ats'ijbañ jiñi ty'añ awom bä asubeñ jiñi wolibä achokbeñ majlel. Yom cha'añ lujump'ejach jiñi ty'añ, kome mach kabälik ty'añ mi ich'äm ili juñ.

Che' mi iyujtyel abuty' jiñi mi awäk' arubis.

Mi lakbuty' jiñi "ñajtyä ts'ijb", tyi kastiya jiñäch telekrama, yik'oty pejtyel bajche' mi iyäl majleli tyi kastiyajäch mi lajk'el ja'el.

SOLICITUD DE TELEGRAMA

TELECOMM

TELECOMUNICACIONES DE MEXICO

Ma'añk mi ancha'leñ ts'ijb ilayi

PARA USO EXCLUSIVO DE TELECOMM						
CANAL	NUMERO DE ROL	MONOGRAMA	OPERADOR	HORA DE TRANSMISIÓN	NUMERO DE TELEGRAMA	TARIFA
CLAVE DE DEPOSITO	EUP LOP HOF HSF PRIORIDAD	NUMERO DE PALABRAS	HORA DE DEPOSITO	SEGUNDO	PRECIO	

jiñjach ik äjñib mi ats'ijbuñi

Marque una x la clase de servicio deseado

Ordinario urgente contestación pagada Acuse de recibo

procedencia__________ a ____ de ______ de 19 ___

destinatario__________________ teléfono __________

domicilio ______________________________

destino ______________________________

Ts'ijbañ jiñi ty'añ tyi lujump'ej ts'ijb

texto ______________________________

____

____

____

Ts'ijbañ akäjñib bä jatyetyi ya' baki ch'oyolety

Remitente______________________________

Domicilio______________________________

Teléfono ______________________________

Firma______________________________

Xämbal

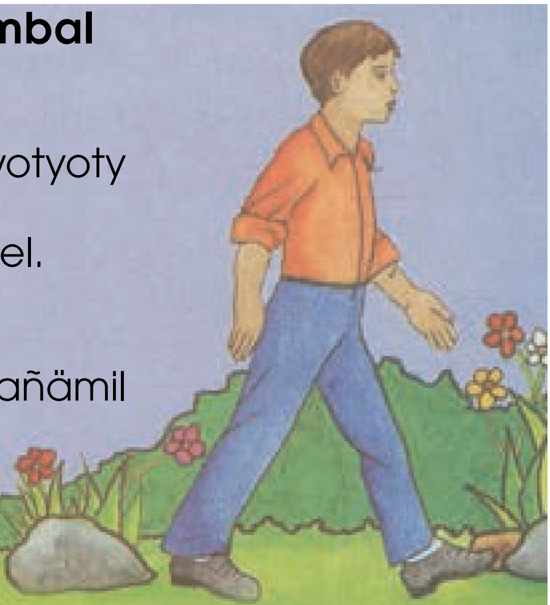

Jiñi xämbali
jiñäch che′ mi aköy awotyoty
che′ mi akay api′älob
kome wejlel awom majlel.

Wejlel cha′añ mi akäñ pañämil
cha′añ mi akäñ bij
cha′añ mi ayäjñel.

Xämbal, cha′añ ma′añix chuki awentaj
kome jiñ ñuk abijlel.

Xämbal, cha′añ che′ bajche′ety x-alty′añ
cha′añ awom amek′ jiñi pañämil
cha′añ awom atyaj jiñi chambä.

Xämbal, cha′añ mi asujtyel tyi iyum bij
cha′añ mi amel bij
cha′añ mi acha′ tyejchel
cha′añ mi akäñ jiñi lum.

Xämbal, cha′añ mi asäts′ majlel ak′äb
baki añ ñukoba
yik′oty, cha′añ mi abajñel käytyäl.

Xämbal, jiñäch kän bij
jiñäch jam bij
jiñäch cha′añ mi akäñ yujtyibal jiñi bij
jiñäch cha′añ mi ocho′ k′ojtyel tyi awotyoty.

Jaya ña´tyibil acha´añ bajche´tyak chajpäbil ili lakty´añ, ili lakty´añ k´ele lakcha´añ iñuklel, kome mi imejlel lajk´äñ bajche´tyak lakom o chubäjach lakom laktyaj tyi ityojlel. Añ mi lajk´äñ lajk´ajtyiñ chukityak lakom o chubä awom asubeñ yambä lakpi´älob. Jiñ cha´añ wäle mi ikajel lajkäñ yambä junchajp isujmlel ili lakty´añ. Mi lajk´el.

<u>Xik´oñel bä ty´añ,</u> che´ mi laksubeñ jiñi ty´añ muk´bä lajk´äñ cha´añ mi lakxik´beñ imel yambä lakpi´äl chuki lakom.

Bajche´ iliyi:

"Wäle xch´ok mi ikajel awixmañ lakixim".

Mi lajk´el ilayi cha´añ juntyikil lakpi´äl woli ixik´beñ yambä chuki mi imel. Che´ isujmlel ty´añ wolibä lajk´el ilayi.

K´ele yambä:

"Buk´sañ jiñi alä mutyi"
"Pulu jiñi jomoch´i"
"Kuku mäñä tyilel lakts´ak"
"Ijk´äl mi amajlel tyi kuch ixim" "Kuku tyi ak´iñ cholel"

Tsa'ix akäñä jiñi ty'añ "xik'oñel bä" jiñ cha'añ wäle mi ikajel la'p'ol yambä ty'añtyak baki mi acha'leñ xik'oñel.

Che' jiñi yom cha'añ mi la'komol al awik'otyob api'äl tyi kän juñ, yik'oty mi añäch'tyabeñob ja'el icha'añob, cha'añ mi awubiñ bajche' yubil, me jiñäch xik'oñelbä ty'añ, o mach jiñ. Me mach jiñiki kajenlaj komol tyoj-esañ tyila'pejtyelel, k'älätyo mi tyoj-añ, yik'oty cha'añ mi la'wen käñe'.

“Ñich ty’añ” ik’aba’ jiñi ty’ojolbä, yik’oty tyambä isujmlel ty’añ, mulabil bä cha’añ isujmlel, mulabil bä cha’añ mi isujbel tyi ityojlel yambä lakpi’älob.

Käña ili yump’ej ñich ty’añ

TYIJIKÑÄYEL

Yom tyijikñayety me ch’och’okety
yom tyijikñayety me kolemety
yom tyijikñayety me k’ok’ety
yom tyijikñayety me sajtyemety.

Me p’ump’uñety tyijiktyesañ abä
me woli ak’uxbiñtyel tyijiktyesañ abä
me woli akäntyesantyel tyijiktyesañ abä
me añ majki woli ak’uxbiñ tyijiktyesañ abä.

Ili ty’añi jinäch jump’ej “ñich ty’añ” baki woli isub junchajp isujmlel, tyam bä isujmlel. Jiñ ch’añ wäle kajeñ ts’ijbañ yambä jump’ej ñich ty’añ bajche’ iliyi.

“Ñich ty’añ” ik’aba’ jiñi ty’ojolbä, yik’oty tyambä isujmlel ty’añ, mulabil bä cha’añ isujmlel, mulabil bä cha’añ mi isujbel tyi ityojlel yambä lakpi’älob.

Käña ili yump’ej ñich ty’añ

TYIJIKÑÄYEL

Yom tyijikñayety me ch’och’okety
yom tyijikñayety me kolemety
yom tyijikñayety me k’ok’ety
yom tyijikñayety me sajtyemety.

Me p’ump’uñety tyijiktyesañ abä
me woli ak’uxbiñtyel tyijiktyesañ abä
me woli akäntyesantyel tyijiktyesañ abä
me añ majki woli ak’uxbiñ tyijiktyesañ abä.

Ili ty’añi jinäch jump’ej “ñich ty’añ” baki woli isub junchajp isujmlel, tyam bä isujmlel. Jiñ ch’añ wäle kajeñ ts’ijbañ yambä jump’ej ñich ty’añ bajche’ iliyi.

BAJCHE' MUK' TYI XÄMBAL LAKCH'ICH'EL TYI LAKBÄK'TYAL

Jo'lujuntyikil alälob tsa' ityempayob ibä jo'tyikil cha'añ mi iyälob bajche' muk' tyi xämbal lakch'ich'el tyi lakbäk'tyal. Jiñi jo'tyikil xkän juñobi, tsa' kaji yälob che'li:

"jiñi lakch'ich'eli chäk lämañ, ts'itya' tyity yik'oty wen xijiñ, ya' muk' tyi ñumel tyi pejtyel lakbäk'tyal. Che' mi laklojweli oraj chäläkñañ mi ilok'el tyi lakpächälel". Che'eñ jiñi alob wolibä isub.

Jiñi yañob wolijach bä inäch'tyañob tsa' kaji ik'ajtyiñ.

"¿Bajche' mi iletsel jiñi lakch"ich'el tyi lakoli?"

Jiñi wolob bä isub isujmleli tsa' ijak'ä.

"Mi iletsel tyi lakol, kome añ jiñi lakpusik'al muk' bä iwosilañ ibä, cha'añ mi ipujkel jiñi ch'ich' tyi pejtyel lakbäk'tyali. Jiñi lakpusik'ali tsuyul yik'oty iyonlel lakchijil cha'añ ya' mi iñumel jiñi ch'ich'. Yik'oty ja'el jiñi lakbäk'tyali buty'ul tyi chij, chejachix sawali jiñ meku cha'añ laj-añ lakch'ich'el tyi lakotyol". Che' tsa' yälä jiñi alob.

"Mach che'ik bajche' jiñi". Che' tsa' ijak'ä juntyikil ya' bä añi.

"Kome jiñi lakpusik'ali mi iñijkañ ibä, jiñ jiñi tyip' tyip'ñañ bä tyi lakbäkeli". Che' tsa' yalä.

"Isujmäch, chä´äch bajche´ jiñi, pero jiñ ip´ätyälel lakpusik´al aja jiñi, mach jiñik lakpusik´ai ya´añ tyi lakp´akeltyaki"

Che´ tsa´ ikotya ibä jiñi ch´ityoñ wali bä isub tyi ityojlelob jiñi yambä lujuntyikil ipi´älob tyi kän juñi.

Jatyety ¿bajche´ awälä?

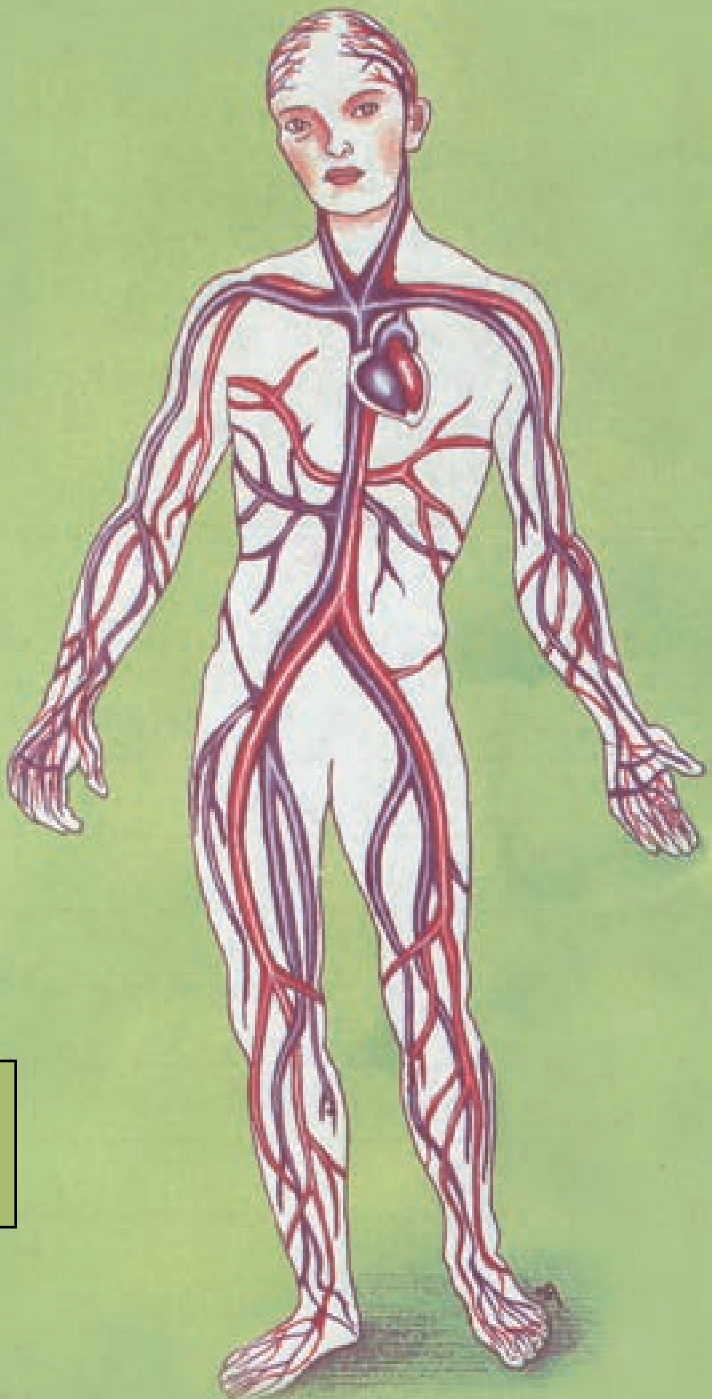

6

Wäle tsa' ujtyi ak'el ili ty'añ wolibä yäl bajche' muk' tyi xämbal lakch'ich'el. Tsa' awilaj cha'añ jiñi alälob wali bä isub bajche' isujmlel, tsa' subentyiyob cha'añ jiñi alälob wali bä isub bajche' isujmlel, tsa' subentyiyob cha'añ mach che'ik bajche' woli yäl. Jiñ cha'añ tsa' wa'le tyi ty'añ yambä walijach bä iñäch'tyañob, cha'añ mi isubeñ bajche' isujmlel.

Yik'oty tsa' awilaj cha'añ jiñi ch'ityoñob woliyobä tyi ty'añ ma'añik tsa' ikäyä ibä tsa' isajka bajche' yom mi ijak'beñ jiñi ity'añ ipi'äl.

Jiñ cha'añ wäle mi ikajel la'tyempañ la'bä tyi uxuxtyikil cha'añ tyi komol mi la'wäl junchajp ty'añ, yik'oty jiñi yañob wolibä iñäch'tyañ mi ikajel yälob cha'añ mach che'ik, pero jatyetylayi mi ikajel la'kotyañ la'bä bajche' tsa' imele jiñi alob tsa' bä apejka ila tyi jump'ej ty'añ.

Ts'ijbañ ilayi bajche' yilal tsa' ujtyi:

____

____

____

____

____

____

____

Junchajp e´tyel mi lakmel, cha´añ mi lakäk´eñ ibäl o ibäk´tyal jump´ej k´aba´äl o jump´ej ty´añ. Iliyi mi imejlel cha´añ mi añuk-esañ aña´tyibal tyi ityojlel ba´ikjach bä ty´añ. Cha´añ che´ jiñi mi imejlel awäl bajche´ yilal chubäjach. Bajche´ iliyi:

Alä päm

Uxkojty alä päm, wen ty´ojoltyak
ya´añ tyi iñi´ juntyejk cham bä tye´
ya´ tyi imety mi iwäyeltyak
ya´ mi ich´ämbentyel k´ojtyel ibuk´bal
cha´añ wen ty´ojoltyak mi ikolel kome
ili päm che´ alätyo wen ty´ojol

Tsa´ ujtyi awilañ cha´añ ya´ tyi k´aba´äl "alä päm" mi imejlel lakp´ol jump´ej iñuklel, o ibäk´tyal jiñi k´aba´äl. Wäle mi ikajel jkäy kabäl k´aba´äl cha´añ mi awäk´eñ iñuklel.

Bajche´ iliyi:

- Uxkojty alä bajlum
. - Pulen cholel
- Ajñesaj wax
- Ja´lel k´iñ

Che' mi lakcha'leñ ty'añ:

- Woli ibuk'sañ yalä muty ili xch'ok
- Woli tyi ak'iñ käskuñ
- Woloñ tyi xoty' si'

Wä'añ ili uxp'ej ty'añ, jujump'ej mi iyäl majki mi imel jiñi e'tyel. Bajche' ila tyi ñaxambäj.

¿ Majki jiñi wolibä ibuk'sañ alä muty ?

____

¿ Majki woli tyi ak'iñ?

____

¿ Majki woli tyi xoty' si' ?

____

Jiñi ty'añtyak mi lakcha'leñ mi lakäl majki woli icha'leñ e'tyel yik'oty chuki woli imel. Jiñ cha'añ mi lajk'el ilayi majki woli icha'leñ e'tyel, mi ikajel lakäk'eñ ik'aba' "xmelbälel". Wäle che' mi laksubeñ jiñi muk' bä icha'leñ e'tyelob o jiñi añ bä chuki mi imelob, mach iyejtyel e'tyelik mi icha' leñ.

Käñä baki añ icha'añ "xmelbälel" ili ty'añtyak.

.Karlus woli tyi k'el juñ.

.Jiñi xts'ots woli tyi chu'.

.Jiñi peru' woli ik'ux sik'äb.

.Tsa' wäyiyoñ sajmäl.

.Tsajñoñ tyi alas.

Ili jop'ej ty'añ käña baki añ jiñi "xmelbälel" icha'añ, cha'añ mi ats'ijbuñ ilayi.

Ts'ijbañ ja'el chuki tsa' imeleyob woli yäl ty'añ.

Wäle jujuntyikiletylaj mi ikajel la′pejkañ junchajp ty′añ, tyi cha′ya uxya cha′añ mi añäm-añ apejkañ jun tyi lakty′añ. Bajche′ iliyi.

Ch′ityoñ yik′oty mep′

Che′ abi ujtyem wajali, juntyikil abi ch′ityoñ wen xñusaj ty′añ abi tyi yotyoty, ma′añik mi ijak′ tyik′oñel.

Jump′ej bä k′iñ, iña′ jiñi ch′ityoñ tsa′ ichoko majlel ich′äm tyilel ja′ tyi pa′, che′ tsa′ k′ojtyi ya′ tyi pa′ tsa′ ¡sajka junkojty mep′, tsa′ ichuku, tsa′ iyotsa ya′ tyi ip′ejty. Che′jiñi tsa′ sujtyi tyi yotyoty. Che′ tsa′ k′ojtyi tyi yotyotyi tsa′ isubej iña′, je ña′ otsañ ak′äb tyi imal p′ejty, mi alon ña′tyañ ma′añik ja′. Junkojyel jiñi x-ixik tsa′ ijak′ä iyotsañ ik′äb tyi p′ejty, che′ tsa′ ¡tyom ts′ajayi ¡tyajk′! che′ abi tsa′ k′uxle ik′äb jiñi x-ixik, tyoj mich′añ abi. Jiñi ch′ityoñi jajakñañ abi itse′tyañ.

Komol alälaj bajche′ yubil tsa′ la′ch′ämbej isujm ili ty′añ.

¿Bajche′ yubil tsa′ awubi che′ tsa′ abajo pejka ili ty′añ?

¿Tsa′baj atyajbej isujmlel? ¿Tsa′baj mejli apejkañ?

Ili k′ajtyiyaj wä′ bä añ ilayi, cha′añ mi iña′tyäntyel me muk′äch lakmejlel lakpejkañ ili ts′ijb tyi lakty′añ. Kome wäleyi mi ikajel la′sajkañ yambä ty′antyak cha′añ mi apejkañ ja′el. cha′añ mi añäm-añ lakpejkañ jiñi ts′ijb tyi lakty′añ yom cha′añ mi lakpejkañ yambä ty′añtyak añ bä tyi lakty′añ yik′oty yom mi lakts′ijbuñ ja′el, jiñ cha′añ wäle mi ikajel ats′ijbuñ ilayi.

7

CH'IX WIÑIK

Añ abi che' ujtyem mi yälob tyatyäl ña'älob wajali, ila tyi pañämil, añ abi tsa' ñumi juntyikil wiñik añ bä ich'ixal, jiñ cha'añ "ch'ix wiñik" mi isubeñob. Ili wiñiki junya xibajächix abi kome muk' abi ik'ux lakpi'äl ipächäleli wen ch'äjyächix abi, yik'oty mach abi añik bajche' mi imejlel tyi tsäsäntyel, kome wen sojlem abi.
Jiñi lakpi'älob walobix tyi bäk'ejñ, mach yomobix baja majlelob tyi xämbal, kome ya' abi mi ik'ojtyel jiñi ch'ix wiñik, me mach chäpälob jiñi lakpi'alob muk' abi ik'uxtyälob.
Lakpi'älobi tsa'ix abi lujbiyob isajkañ bajche' mi itsäsañ jiñi ch'ix wiñiki, pero mach abi añik woli imejlelob. Jump'eja abi k'iñ bubuchtyakob abi lakpi'älob walob tyi k'oj-ol cha'añ tsa'ix k'ojyiyob ik'el ubi xibaji.
Che' jiñi tsa' abi k'ojtyi xkuj ya' baki añobi, tsa' abi kaji tyi ty'añ, "wali la'ña'tyañ bajche' mi la'chuk,aja ch'ix wiñiki".
Che' abi aja xkuji.
"Waliku". Che'ob abi aja wiñiki.

"Cha`ku kixtyi wokolikixtyo mi jk'el aja". Che' abi aja xkuji.
"Bajche yom mi awäl aja cheñi". Che'ob aja winiki.
"Muk'ächka tsa' ksubeñetylaj aja, cha'ku ibäkeljachi tsa' mi la'wäk'eñon aja". Che' abi aja xkuji.
"Ma'añik, muk'äch käk'eñetylojoñ iwenlel". che'ob jiñi wiñiki.
Jiñi xkuj che' jiñi, tsa' kaji yäl.
"Ya' tsa' mi imajlel tyi wäyel ixi baki mi la'yäts' lembali, mi iñäktyäl tyi yebal jiñi kolen tye'i, yom cha'añ mi la'wiluñ, pero ma'añik mi la'ts'ok cha'añ che' mi iñäktyäli mi iyäsañ, che' mi iyajleli ya' mi ichämeli". Che' abi jiñi xkuj kome jiñi ch'ix wiñiki wa'aljach abi yujil wäyel, che' mi iñoltyali muk' abi ijek' ibä tyi ich'ixali. Tsa' imeleyob jiñi wiñik bajche' jiñi tsa' k'un mejli itsäsañob jiñi ch'ix wiñiki.
Che' abi isujmlel jiñi ch'ix wiñik bajche' ubiyi.

Ili ty'añ icha'añ ch'ix wiñik wali lajk'eli, mi laklok'beñ jiñi isujmlelbä tyi chap'ej uxp'ej ty'añ. Bajche' iliyi.

Jiñi ch'ix wiñik, juntyikil xibaj abi wali ik'ux lakpi'äl muk'bä ityaj tyi ibajñel, wen ch'äjy abi ipächälel, yik'oty kabäl abi ich'ixal, jiñ cha'añ ch'ix wiñik mi isubentyel.

Ili junmojty ili ty'añ wali yal tyi chap'ej uxp'ej ty'añ isujmlel jiñi ch'ix wiñik añ bä tyi yambä yopol juñ. Jiñ cha'añ ñopoj la'mel yambä e'tyel bajche' iliyi, tyi ityojlel yamba kolen ty'antyak.

Ts'ijbañ ilayi:

Ja'al

Jump'ej k'iñ tsa' wa'leyoñ jk'el pañämil, tyijikñañ tsa' kubi kome tsa' kilo wali imäjkel pañámil. Tyalix ja'al cho'oñ.

Tsa' ñumi jiñi k'iñ, che' jiñi tsa' kila, kaji tyi cha' jajmel. Tsa' kubi ktyijikñäyel kome wajalix ma'añ ñumeñ ja'al ila baki añoñ, pejtyel päk'äbältyak ma'añik tsa' mejli. Pejtyelix jiñi k'iñ, jiñi uw, yik'oty ek' mach lajalix bajche' wajali.

¿Chuki isujmlel ili ty'añ walibä ak'el ilayi, yom cha'añ mi alok'beñ isujmlel bajche' awujil?

Käñälix acha'añ che' mi lakcha'leñ ty'añ, antyak mi ikajel lakäl ujtyemixbä tyi mejiel yik'oty walityo bä tyi mejiel.

Jiñi ujtyemixbäyi mi imejlel lakäl che'li.

Joñoñ tsa' jkosa muty, jiñ tsajñibä kchoñ ak'bi, che' jiñi tsa' kmäñä kabäl chukityak kom, bajche' its'ak yambo kälak'tyak.

Jiñi wolityobä tyi mejlel mi lakäl che'li.

Wali jk'el cha'añ jatyety wen ust'aty wali ajal jiñi chikib mach wokoltyakix yilal. Muk'tyo ikajel jk'ajtyibeñety cha'añ mi apäsbeñoñ tyi ijalol.

Ili ty'antyak jump'ej wali yäl ujtyemixbä imel, o tsa'ixbä imele. Jiñi yambäyi walityobä imel. Wäle käñä bajche' yilal jiñi ty'añ muk'bä yäl tsa'ix bä ujtyi imelbal yik'oty jiñi wolityo bá imejlel. Ts'ijbañ ilayi.

Wäle p´olo yambä ty´añtyak muk´bä isub chuki ujtyemix yik´oty maxtyobä ujtyemik,

Ujtyemixba: ________________________________

____

____

____

____

Wolityo bä: ________________________________

____

____

____

____

Ña´tyañ .aurik´oty xkäntyesaj bajche´ isujmtel ili y´añ, che´ bä bajche´ lliyi, cha´añ mi atyaj majlel yambä !ajobä yik´oty. Ts´ijbañ.

____

____

____

____

____

Añ ty'añ cha'añ bä mi lajk'äñ laksejb-esañ lakak' iliyi chejach bajche' tse'ñaltyakbä yilali pero anäch isujmlel. Mi lajk'el iliyi.

Baki lajaltyak ili ty'añ wali ak'el, aläla chuki isujmlel awik'oty xkäntyesaj.

Yom cha´añ mi ap´ol yambä ty´añtyak lajalbä mi iyujtel bajche´ ili tsa´ ujtyi ak´el, yik´oty jiñi wokolbä tyi ajlel. Bajche´ iliyi.

Jiñi mep´ mi ijek´ jiñi ek´
kome jiñi ek´ mi imek´ jiñi mep´

Mi iyäl jiñi imul, wali iyul tyi
yal imul mi iyul mi yäl.

Ili chap´ej ty´añ wali ak´el cha´añ ma´añik oraj mi isujtyel, jiñ yombä lakäl ca mi isejb*añ lakak´ yik¡oty lakty´añ. P´olo yambätyak.

IYUM PANÄMIL WOLIBÄ IK’ELONLAJ

Majkijachbä lakpi´ätl mi yäl cha´añ ili pañamil mach jocholik, añ kabäl iyum, bajche´ ch´ujlelal tyi ik´bä wali iñumel, jiñi iyum, bajche´ ch´ujleläl tyi ik´bä wali iñumel, jiñi älak´altyak añ bä tyi matye´el, o ba´ikjachbä, kome joñonlayi kabäl isujmlel mi lajk´el bajche´ añ ili pañämil.

Añ bajlum o ba´ikjachbä bätye´el añtyak iñuklel ya´ tyi matye´el, añ mi ibäktyesañonlaj yik´oty añ mi itsäsañonlaj, o añ muk´bä ityäp´ä patyiñonlaj che´ mi lakmajlel tyi cholel, tyi kajpe´lel o ba´ikjach.

Tyi ik´ ja´el añtyak kabäl mi iñumel p´ätyälobä tyi ik´bä mi icha´leñ xämbal. Añ ili ch´ujleläl weñob, yik´oty añ mach bä weñik, yom bä isäklañ lakwokol kome añ ya´ wali lakñumel baki chumul, o ibijlel ya´ baki wali lakwolts´iñ.

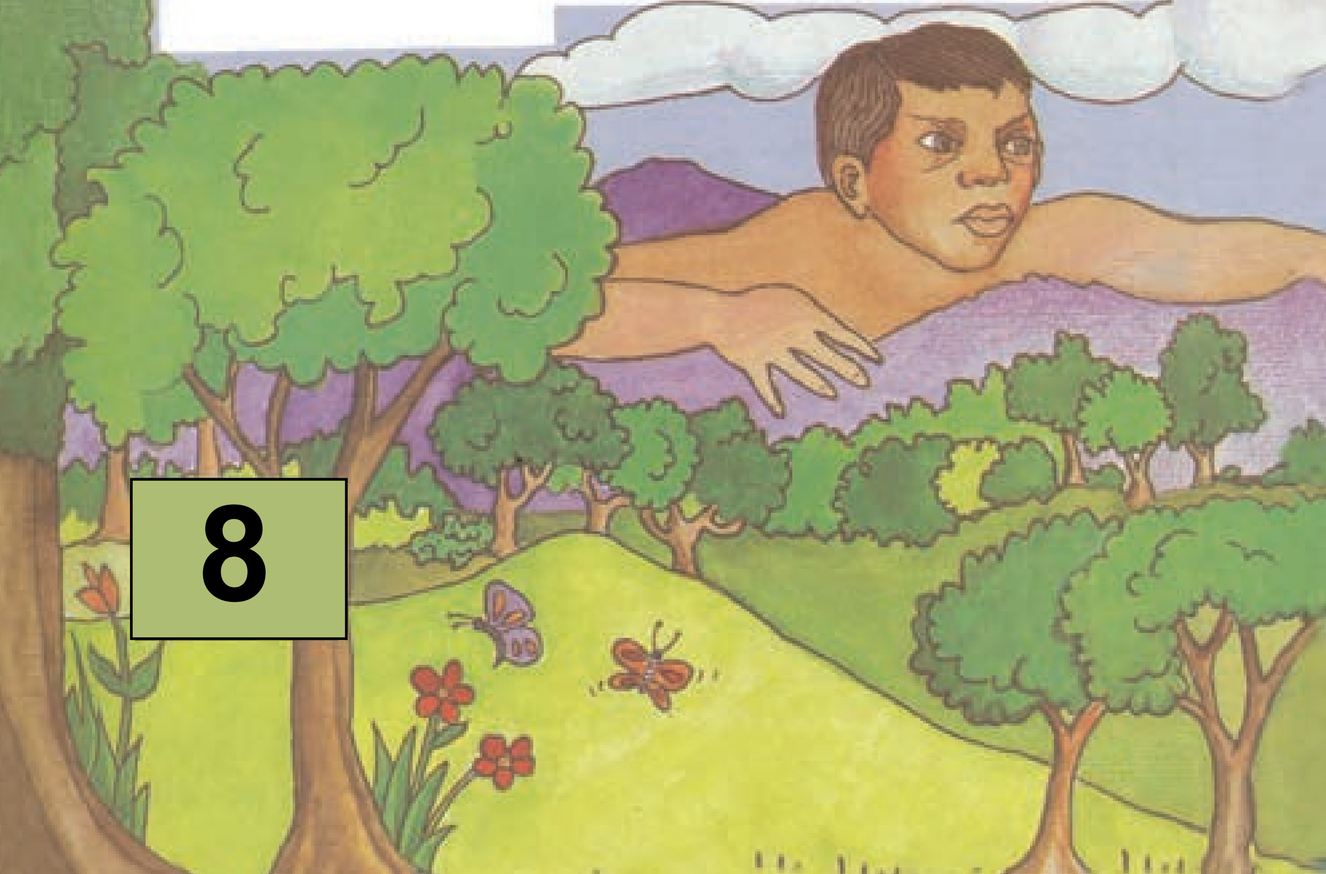

8

Che´ tyi ak´lel jiñ abi wen kabäl mi ilok´el, che´ jiñi, kome ili ak´leli icha´añobäch abi ja´el, jiñ cha´añ joñonlayi k´aj-oj muk´onlaj.

Che´ k´iñili joñoñlaj aja mi lakxäñ ili pañämil, mi lakmel chuki lakom, mi lakmajlel baki lakom, aja pejtyel ili yambä iyum pañämil woli lakäli woli ik´ajtyak yoj.

Jiñ meku isujmlel che´ mi lakubintyak xty´añ tyi bij, tyi otyoty che´ tyi ak´leltyaki, kome añäch abi majki ya´añi cha´añjach añjax tyi ik´, ch´ujlelälix.

Añtyak ja´el mi lakubiñ ity´añ muty, chityam mi iñumel läk´äl baki añonlaj, pero cha´añ ya´äch wali iwets´ majlel iyumbä ja´eli.

Che´tyak mi yälob bajche´ jatyety bajche´ ubi´bil acha´añ.

Machba añik lok'ol acha'añ ik'aba' junk'ej libru, me añäch lok'ol acha'añ, ya' mi ak'el cha'añ anäch isujmlel bajche' yujil mejlel ja'el. Bajche' iliyi.

Ñaxañ mi alok'beñ ik'aba' majki tsa' its'ijbaj.
Che' jiñi ik'aba aja libruji.
Ik'aba' otyoty baki tsa' mejli.
Ik'aba' tyejklum baki tsa'mejli.
Yik'oty chuki jabil tsa' mejli.

Che' añix acha'añ ili k'aba' juñ bajche' iliyi, yom cha'añ mi asajkañ bajche' mi aloty. Mi ach'äm jiñi jump'ej bik'tyi jun ip'isol ts'äkäl mi iyochel pejtyel ik'aba', che' jiñi mi asajkan jump'ej alä kajontye' baki uts'aty ts'älä mi aloty.

K'ajtyibeñ xkäñtyesaj bajche' añ isujmlel iliyi, cha'añ mi ats'ijbuñ ilayi.

Ili e´tyeltyak woli lajk´el ilayi añäch ik´äjñibal lakcha´añ jump´ej bä k´iñ, akseme mi ik´äjñel tyi ñumeñ k´äjkemobix bä tyi juñ. Woli lajk´el joñonlaj wäle, cha´añ mi lakñop ilok´ol ik´aba´tyak jiñi kolen juntyak.

Yom cha´añ wäle mi ikajel laklok´beñ ik´aba´ kabäl juñ cha´añ mi lakts´ijbuñ ilayi.

¿Jatyety bajche' awälä che' mi ak'ojtyel apejkañ juntyikil tyatyäl ña'äl, lajalba mi apejkañ bajche api'äl tyi alas, o bajche' awerañob?

Ts'ijbañ ilayi

____

____

____

____

____

¿Bajche' subebilety icha'añ atyaty, che' mi apejkañ jiñi lajkolibalob, jiñäch jiñi añobixbä ijabil, o bajche' k'elel acha'añ mi icha'leñ ty'añ juntyikil ch'ityoñ wiñik mi ipejkañ juntyikil kolibaläl?

Ts'ijbañ ilayi:

____

____

____

____

____

____

Tyi yambä k'iñ, tsajñoñ tyi iyotyoty juntyikil lajkolibal, buchu tyi paty otyoty tsa' k'ojtyi ktyaj.

-Kolibal, ¿bajche' yubil?. Cho'oñ tsa' k'ojtyiyoñ.
-Ma'añik aläl, waloñjachix tyi k'ix k'iñ. Che' lajkolib.

Ila tyi jump'ej ty'añ tsa' bä ujtyi apejkañ, mi imejlel ak'el cha'añ junchajb bajche' mi ipejkäñtyel jiñi tyatyäl ña'älobixbä, kome mach lajalik lakik'oty, añobix ijabil aja. Bajche' joñoñlayi alobontyolaj, jiñ cha'añ yom lakp'is jiñi ñoxobixbä, cha'añ che' mi lakp'istyäl che' baki oraj ñoxoñixlaj ja'el.

Wäle ts'ijbañ ilayi bajche' awälä mi apejkañ jiñi xkäntyesaj, jiñi tyaty aña', ¿ lajalba o ma'añ ?.
Alä ilayi:

Jiñi bajlum

Mi iyäjlel che´li, kome jiñi wiñikob lajk´ajal icha´añ pañämil, jiñ cha´añ mi ilaj al lekojbä yik´oty ust´atybä.

Yujil cha´añ añ bajlum muk´bä ikäñtyañ yambä alak´äl añ bä tyi matye´el, o añ mi ikätntyañonlaj ja´el. Añ muk´bä yälob cha´añ jiñi bajlum xkäntyayaj, mi ikäntyañ axämbal.

Che´ ja´el yujil majki yom ilotyiñ, majki woli its´a´leñ, kome kolem tyi ip´ätyälel pejtyel pimel, añ icha´añ ityäkwälel k´iñ, añ icha´añ itsäñälel ja´, añ icha´añ ixojokñäyel ñich tye´.

"Jiñ cha´añ joñoñ bajlumoñ, añ bä kcha´añ ityijikñäyel lum, yik´oty ityätkwälel jiñi k´ajk che´ mi kñujp´el, yik´oty che´ mi iyubiñ wokol jiñi ktyejklum".

Ili ty´añ mi amel tyi awa´tyiklel awik´oty api´älob tyi kän juñ. Me mach mi aña´tyañ k´ajtyibeñ jiñi xkäntyesaj.

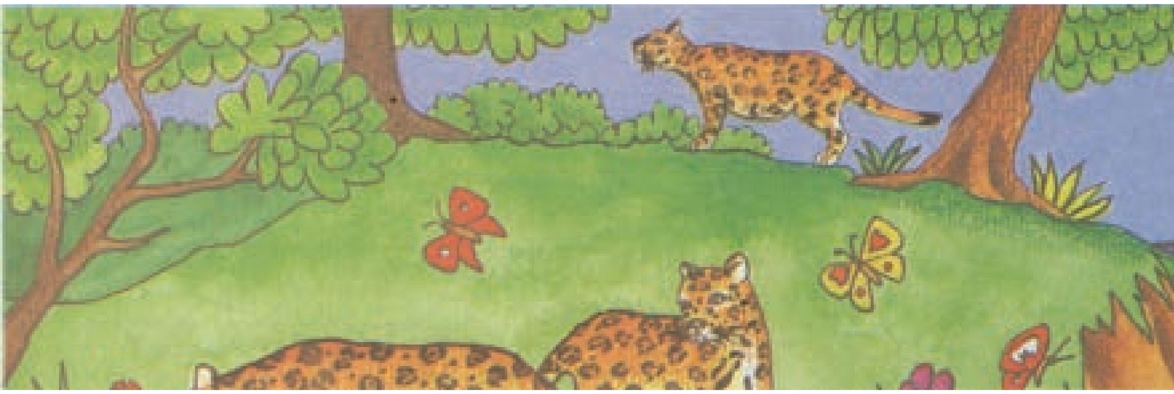

Kajeñ p'olo yambä ty'añ, che' bä bajche' iliyi, ubibilbä acha'añ mi iyälob atyaty aña', o aweraňob, o majkijach. Ts'ijbañ ilayi.

Wäle kajeñlaj amel tyi iwa'tyiklel jiñi tsa' bä ujtyi ats'ijbuñ ilayi.

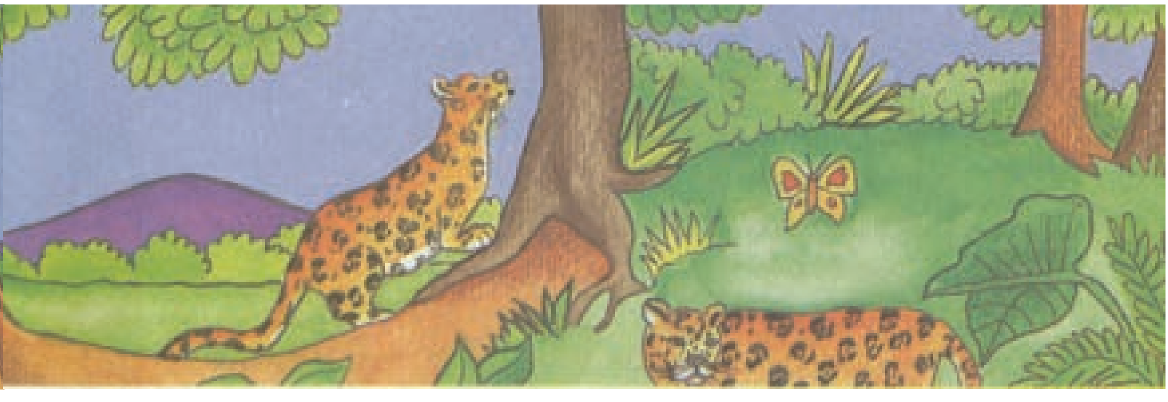

9

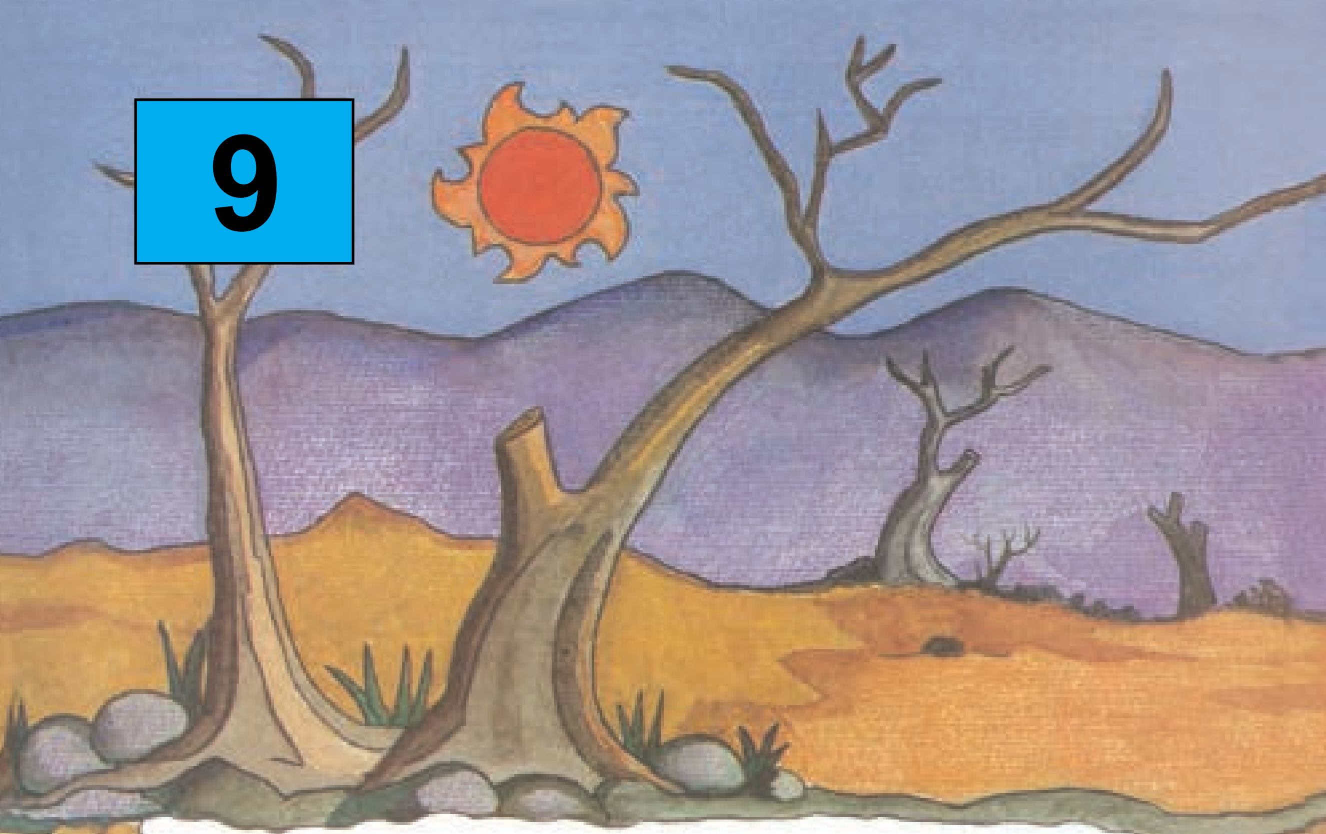

TSA'IX ÑAJÄYIYONLAJ ICHA'AÑ LAKYUM

Tsa' iyälä juntyikil lajkolibal, cha'añ wäle wolix iñajäyel lakcha'añ pejtyel ik'äjñibal lakñojtye'elob. Kome kabäl bajche' woli laklotyintyel, cha'añjach joñoñlayi ma'añik woli lajkäñ, kome tyi k'iñ tyi k'iñ woli ityejñel ili mero iña'tyibaltyobä lakñojtye'el tyi icha'añ kaxlañob.

Jiñ meku isujmlel aja che' ujujax lakilal wäleyi, kabäljax lakwokol, kabäljax tyäk'läntyel, ma'añix lajk'äjñibal, ma'añix lakña'tyibal, ma'añix laktyak'iñ, kome ma'añix lakmelbal, jiñi ityomel iña'tyabäl lakñojtye'elob mach chäñ tsächix.

¿Awujilba bajche' isujmlel ili wokolil wolibä lakäl?

Ili bajche' woli ijilel majlel lakña'tyibali, ya'äch añ tyi juñ muk'bä ik'ejlel tyi eskwelaj, kome joñoñlayi

mach lakujilik chuki sam lakäñ che´ mi lakmajleli ya´tyo mi ikajel ak´el cha´añ pejtyel chuki mi ipästyäl laj tyilem tyi iña´tyibal kaxlañob, jiñi juñ ts´ijbubiltyak tyi kastiya, yik´oty laj yajkäbilix jiñi muk´bä ik´ejlel. ¿Tyajalba acha´añ ya´ tyi juñ baki woli yälbeñ iñuklel lakñojtye´elob wäleyi?. Añäch muk bä its´itya´ al wäle, pero jiñ wajalixbä ñumeñi, mach bä añix woli ichäñ mejlel wäle, pero aja wolityo bä imel lakpi´älob wäleyi ma´añix mi ik´ejlel tyi ñuk, pejtyel lakña´tyibal añtyobä wäleyi bajche´ mi lakcha´leñ e´tyel, tyik´oñel, ts´äkaj, yik´oty yambätyak, ma´añix woli ik´ejlel tyi ñuk, kome jiñix ñumeñ wen woli lakäl icha´añob aja kaxlañobi. Isujm anäch iwen·lel iña´tyibalob ja´el, cha´añjach ma´añix woli iyäk´eñoñlaj lakp´ol ili lakña´tyibalbäyi.

Jiñ cha´añ joñoñlayi kabälix kaxlañoñixlaj mi lakäl, pero cha´añ tsa´ix lakch´ämä ik´äjñibalob ja´el kaxlañi. Yom mi lajkäñ yik´oty mi lajk´äñ jiñi lakña´tyibalbäyi.

Añba k´ele acha´añ junk´ej juñ baki mi isujbel chuki mi imejlel tyi tyejklumtyak, bajche´ k´iñijel, juntaj, o chubäjach.

Alä bajche´ yujil ujtyel päyoñel ya´ tyi alumal che´ mi imejlel juntaj o tyempabä. Alä chuki mi ik´äjñel.

Yom cha´añ jatyetylaj mi la´mel lajiyaj bajche´ mi imejlel ya´ tyi la´lumal. mi la´wa´ chokoñ juntyikil añ bä iye´tyel, juntyikil mukbä icha´leñ päyoñel, bajche´ mi imelob jiñi x-e´tyelob añ bá tyi alumal. Che´ jiñi ts´ijbañ.

Mi lajk'el yambä junchajp bajche' yujil mejlel jiñi päyoñel, mi käl tsa'ix ujtyi alaj al bajche'tyak mi la'mel ya' tyi alumal, jiñ cha'añ wäle mi ikajel lajk'el bajche' mi imelob jiñi muk'ob bä tyi e'tyel tyi ityojlel yonlelob bä lakpi'älob.

Añ muk'bä its'ijbañob juñ cha'añ mi ichokbeñ majlel jiñi lakpi'äl yom bä mi ik'ojtyel. Me yom cha'añ majkijach mi ik'ojtyel añ mi imejlel kolen ty'ojoltyakbä ibojñil juñ baki mi its'ijbuntyel jiñi muk'bä ikajel tyi mejlel, baki mi ikajel, majki mi imel, jal mi imejlel yik'oty chuki ik'äjñibal jiñi muk'bä ikajel tyi mejlel.

Wäle k'ajtyibeñ jiñi xkäntyesaj cha'añ mi isubeñety bajche' isujmlel iliyi, yik'oty cha'añ mi la'mel ja'el. Ts'ijbañ ilayi:

Tsajiñ ili ty'añtyak.

.Tsa' ktyaja jontyolbä ts'i' sajmäl.
.Ili pimel wen ch'ajatyax.
.Wen tyity ili ja',
.Barsintyik ili alä chityam.
.Tsa'ix chämi ili xijiñ uch.

Wali lajk'el ilayi cha'añ wä'añ jop'ej ty'añ muk'bä ikajel laklok'sañ, jiñi walibä yäl bajche' yilal. Wen tsajiñku bakibäyi, me ma'añik tsa' akäñä k'ajtyibeñ jiñi xkäntyesaj.

Lakombä lajkäñi jiñäch junchajp ty'añ muk' bä iyäl, bajche' yilal jiñi walibä lakäl. K'ele jump'ej alalax, chuki mi imejlel lakälbeñ; mi imejlel lakälbeñ me paj, me ch'oktyoj, me kolem, me ok'beñ, me tyikiñix, ty'usul, me kabäl me chäyja'tyik, o bajche'jach yilal.

Tsa' awilaj ilayi cha'añ jump'ej alaxax ka'bäl mi imejlel lakäl bajche' yilal.

Ili muk´bä lajk´äñ lakäl bajche´tyak yilal chu´bä añtyaki, ka´bäläch. Jiñ cha´añ wäle mi lajk´äñ lakäl bajche´ yilaltyak iliyi, yom cha´añ mi ap´ol ty´antyak tyi ityojlel bajche´ yilal ilityaki:

ixim	misib	lukum
joronchañ	ch´ajuk´	xi´baj
pejpeñ	xwelux	xmukuy
ja´al	motso´	xchäläl
xiñich´	lajk´	ty´ul

Jujump´ej ili k´aba´äli, ka´bäl bajche´ mi imejlel lakäl bajche´ yilal. Mi ikajel awäl bajche´ yilaltyak jiñi chu´bd akäñätyakbäyi, yik´oty wen k´ajtyi´beñ jiñi xkäntyesaj me ma´añ tsa´ aña´tyaj bajche´ isujmlel iliyi. Ts´ijbañ ilayi jiñi awälbal.

Junmojty alälob walob tyi alas, tsa' ujtyiyob jiñi tsa' buchleyob kome lujbo'bix tsa'ix kajiyob tyi ty'añ. Juntyikil jiñi alob tsa' yälä, "añ abi xi'baj tsuk". che'eñ. Jiñi yañobi tsa' ijak'ä "bajche' isujmlel aja jiñi, aläku". Che'ob aja yañobi.
Jiñi alobi tsa' kaji yäl che'li.

Che' abikuyi, añ abi lekoj bä tsuk, che' abi pityäli, k'untye' abi mi ixäñ, mach abi orajik tsul che' mi iñumel bajche' yantyakbäyi, yik'oty itsutseli mero säkmulañ abi, ache' ja'el ts'itya' ch'ixluktyik abi. Che' ts'itya' jal tyulu ak'eli muk' abi ilaj ñijkañ ibäj itsutsel yik'oty muk' abi iyäjñel yilal, añ abi yäx mulañ mi isujtyel, o chäk watsañ mi imajlel che' jal tyulu mi lak'el.

Yik'oty mach abi muk'ik ibäk'ñañ mis yilal.

Käñä bajche' tsa' tyejchi ili ty'añ, tyoj jiñba tsa' kaji yäl jiñi alobi, o añ majki tsa' ik'ajtyibe. Komol alälaj.

Wäle mi ikajel ak´el ili ik´aba´ ty´añtyak, cha´añ jatyety mi ikajel awäsk´eñ iñuklel, isujmlel bajche´ jiñi ch´ityoñ tsa´ bäs yä,lä “xi´baj tsuk”.
P´olo iñuklel ili ty´añtyak

. Säsäk lukum
. Tsäñälel
. Jontyolbä bats´
. K´exmäyel
. Kolen ts´uñuñ
. Xkuch si´ bajlum

Jujump´ej ili ty´añi ak´eñ isujmlel, ak´eñ iñuklel, wali ak´el ik´aba´jach wä´añ ilayi, kome jatyety mi ikajel awäl ikuktyal jiñi jujump´eji.

Wäle ts´ijbañ yambo baja ap´olbalb.

JUNMOJTY UCH WOLIBÄ TYI K´IÑIJEL

Junmojty uch, antyak lujunkojty wäle, tsa´ abi ityempatyak ibä cha´añ mi imel koleñ k´iñijel, tsa´ abi iyajka baki wen uts´aty pañämil, baki tyijikñajax tyi melol jiñi k´iñijeli yik´oty baki wen k´elekñañjax jiñi pañämil, cha´añ wen uts´atyjax ityijikñäyel ipusik´al mi iyubiñtyak.

Jiñi uchtyaki wen uts´atyächix abi jiñi k´iñijel mi imeltyaki, che´ ja´el antyak abi jiñi k´iñijel mi imeltyaki, che´ ja´el antyak abi mi icha´leñ k´ay, mi icha´leñ soñ, wen uts´atyächix abi muty´ muty´ñañ mi icha´lentyak jiñi son, yambäyi "jili chi´bili, jili chi´bili", che´abi tyi ty´añtyak, yik´oty añäch abi ibäl ñäk´äl cha´añ wen tyijikñañ mi iñusantyak.

Che´ jiñi wolix abi imajlel tyi ichämp´elel k´iñ jiñi k´iñijel wolibä imeltyaki, tsa´ix abi kaji iyubiñ ich´ijyemlel ipusik´al cha´kojty uxkojty, kome muk´ix abi ikajel tyi ujtyel jiñi k´iñijeli. Añix abi cha´kojty uxkojty che´jaxbä luts lutstyaki.

Junkojty abi uch tsa´ ik´ele ya´ tyilel ka´bäl xñumeli, walob abi tyi ty´añ tyilel, che´ jiñi tsa´ isubej ipi´ältyak, pero jiñi xñumeli ya´ abi tsa´ yajka ñumi baki woli imeltyakob k´iñijel.

Jiñi uchtyaki tsa´ abi kaji itsajkañ majlel jiñi xñumeli, pero tsa´ ityajatyak ch´ixol, ya´ abi tsa´ käleyi, kome mach abi tsa´ik mejli tyi ñumel. Tsa´ k´un lok´i abi, pero aja xñumeli ñajtyix abi imajlel, che´ jiñi tsa´ abi kajityak tyi ajñel majlel "tyijp´ilin, tyijp´ilin" che´tyak woli imajlel. Pero jiñi xñumeli, tsa´ abi ityaja kolen pa´, tsa´ ity´umu jiñi wiñiki, tsa´ iyila jiñi uchi, tsa´ abi ochi majlel tyi kolem pa´, pero ya´ abi tsa´ käletyaki, yambo ach´ lutsu lutsu abi tsa´ lok´ityak.

. Tyuñi ja´

. Ty´umu ja´

¿Lajalba isujmlel ili chap´ej ty´añ wolibä ak´el ilayi´

Me yäñäl, ¿alä baki yäñal?, ¿bajche´ yilal jiñi yäñälbäyi?

____

____

____

____

____

____

Tsajiñ ili junchajp ty´añi.

. Sajmäl tsajñi ktyoj kbety, che´ jiñi tsajni kty´oj muty. Jumuk´ tsa´ kubi woli tyi ty´añ xchon tyañ.

Ili ty´añ säpältyakbä ye´bal, tsajiñ baki yäñäl, cha´añ mi akomol al awik´oty api´alob tyi käñ juñ.

Tsa' awila cha'añ wäle woli lajk'el jiñi ts'ijb ty yik'oty ty'. Cha'añ mi iwen käjñel bajche'tyak mi ik'äjñel
jujump'ej, kome lajaltyak yilal, pero che' mi la'wen tsajiñ mi lajk'el cha'añ añäch baki yäñäl. Wäle mi ikajel ak'äñ ili ty, ty' ts'ijb. P'olo junchajp ty'an.

Tyi jump´ej k´iñ, cha´tyikil lakpi´älob; juntyikil wiñik yik´oty x-ixik walob tyi ty´añ:

Tyi yambä k´iñ, tsajñoñ tyi iyotyoty lakerañ tyatyäl, tsa´ isu´boñ cha´añ yomix abi ichoñ junkojty ichityam kolembäyi.

¡Machkaj, isujmixtyo. Mach yomikjachix isubeñety!

Che´ tsa´ ijak´ä jiñi x-ixiki.

Isujm aku, mach abi yomix ichän k´el, yik´oty kome añ abi ik´äjñi´bal icha´añ ityojol kome wolix abi ika´bäl ochel ibety, jiñ cha´añ yomix abi ichoñ jiñi ichityami cha´añ mi ityoje´. Che´eñ jiñi wiñik.

Isujmäch wäle cheñi, tsa´ kña´tyaj aja tyo´o chejach abi yom isu´beñety woli käl aja. Che´ tsa´ ijak´ä jiñi x-ixik.

Weñ tsajiñ bajche´ tsa´ iñaxa jak´ä jiñi x-ixiki, bajche´ isujmlel yik´oty k´ajtyibeñ jiñi xkäntyesaj isujmlel bäyi.

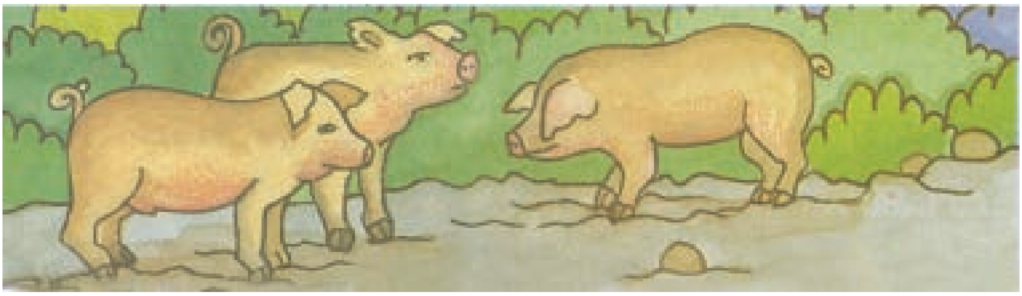

Isujmelel ili jump'ej ty'añ tsa' bä ujtyi añusañ, jiñäch cha'añ mi ak'el bajche'tyak mi ijajk'el jiñi machbä orajik mi iñojpeli, kome añ woli laklotyintyel mi lakäl, jiñ cha'añ mi laklok'tyak bajche' iliyi.

Yom cha'añ mi ap'ol jump'ej tyañ baki mi apäs bajche' mi awäl jatyety che' mach oraj mi añop jiñi ty'añ. Ts'ijbañ.

K'uxbiyaj

Joñoñ, ma'añik mi jk'uxbiñety tyi ipejtyel k'iñ,
kome mi kweñ k'uxbiñety.

Joñoñ mi jk'uxbiñet tyi kpusik'al,
mach tyi k'iñik.

Kome jk'uxbiya kuxul me kuxuloñ
mach kuxulik tyi k'iñ.

Mi kwen k'uxbiñety
jiñ cha'añ, ili jk'uxbiya
ma'añik tyi k'iñ,
ma'añik tyi ik'
ma'añik tyi ja'.

Kome jiñi wen k'uxbiyaji
añ tyi lakpusik'al
añ tyi lakmelbal
añ tyi lakña'tyibal
añ tyi laktyojlel.

Jiñ cha'añ jatyety
mi kwen k'uxbiñety.

Tyempañ la´bä tyi jo´jo´tyikil cha´añ mi la´komol al bajche´ tsa´ la´ch´ämbej isujm ili jump´ej ñich ty´añ “k´uxbiyaj”. Che´ jiñi, lajaj bajche´ tsa´ ich´ämbej isujm jiñi yambä jo´jo´mojty api´älob.

Jiñi jujunchajp ty´añ muk´bä iyälob jiñi jujunmojty api´älob, ts´ijbañ ilayi.

11

WITS CH´EÑ

Mi iyäjlel cha´añ lakch´ujutyaty tsa´ imele pañämil pejtyel yik´oty wiñik, alak´dl, pimel yik´oty pejtyelel chuki antyak tyi pañämil. Che´ ja´el tsa´ imele yambä pañämil mach bä lajkdñäyik, mi iña´tyäntyel che´äch bajche´ ili pañämil, cha´anjach añ tyi iye´bal ili lum, ik´aba´ jiñäch WITS CH´EÑ.

Jump´ejach abi ochi´bäl cha´añ jiñi pañämili yik´oty añ abi cha´lujump´ej imal wen mäkältyaK abi, mach abi käñälik bajche´ mäkäl, kome mach abi käñälik jiñi imajk. Che´ mi lajk´ojtyel ya´ tyi wits ch´eñ, wersa abi lakñusañ ili cha´lujump´ej imal, tyi jujump´ej mi ikajel añusañ majlel.

Majki mi ik´ojtyeli jiñäch chämeñobixbä, ya´i mi ikajel tyi k´ajtyibentyel pejtyel chuki tsa´ imele ila tyi pañämil, me tsa´äch ajak´ä tyi ipejtyelel, wejlel mi ak´axel majlel tyi wits ch´eñ, che´ mi ak´ojtyeli

mi ikajel awubiñ atyijikñäyel, kome ya'i mach abi añik k'amäjel, u'yaj, letyoj, tsänsa, junya ñäch'äl abi pañämil. Me tsa' abi wi'ñayety mi amäk' ja'as, alaxax, mi ak'ux sik'äb, wen ka'bäljax abi wuty tye'.

Me mach abi awom ak'ux wuty tye', muk' abi imejlel ak'ux we'eläl cha'anjach mach abi añik iyäts'amlel. Jiñ cha'añ yom abi mi ijajk'el jiñi muk' bä ak'ajtyibentyel, kome che' mach mi ajak'i muk' abi akajel tyi ñumel tyi jujump'ej imal jiñi wits ch'eñ, me ma'añ tsa' mejli ajak' jiñi mi awäk'entyel k'el pusik'al, me añetyix tyi iwukp'ejlel jiñi wits ch'eñi, muk' abi atyaj xi'baj muk' abi iñaxañ k'ajtyiñ chuki yom, che' jiñi mi ikajel iyäk'eñety amäk' ka'bäl ja'as, mi ajap iyetsel k'olok', che' jiñi mi asubentyel ats'u'ts'uñ yik'oty mi apokbeñ imukux, kome wen bib abi, che' jiñi mi ikajel axi'bañ ijol. Me tsa' alaj mele muk'ix ak'axel tyi yambo mal. Che' tsa'ix laj ujtyiyi muk'ix abi awäk'entyel ajap wen yäxbä ja' iwentälel abi cha'añ tsa'ix alaj ñusaj k'el pusik'al.

Ila tyi jump´ej ty´añ ik´ab´ "wits ch´eñ" yajkañ lok´el jiñi ty´añtyak mach bä tsa´ik ach´ämbej isujm cha´añ tsolol mi ats´ijbuñ ilayi. Che´ jiñi kajenlaj komol alä bajche´tyak isujmlel jiñi jujump´ej ty´añ.

Yik´oty ts´äktyesañ ili ty´añ me mach lajal bajche´ awujil. Alä bajche´äch awujil.

Bajche' ili ty'añtyak tsa' bä ujtyi ats'ijbañ lok'ej, jiñi mach bä walik ach'ämbeñ isujm. Wäle ts'ijbañ tyi tsolol jiñi ty'añtyak mach bä muk'ik ach'ämbeñ isujm, o bajche' jiñi mach bä wä'ik k'ämbil tyi alumal.

K'ajtyi'beñ xkäntyesaj bakityak bä ty'añ jiñi.

Che' jiñi komol alälaj bajche'tyak isujmlel jiñi jujump'ej ty'añ, cha'añ junlajal mi la'ch'ämbeñ isujm.

Ts'ijbañ ilayi, jiñi chuki woli amel wäleyi.

Che' jiñi, ts'ijbañ chuki mi ikajel amel ijk'äl, o chuki woli aña'tyañ amel yik'añ wäle o ijk'äl cha'bij.

Jiñi tsa´bä ujtyi ats´ijbañ wäleyi, tsa´ awilaj cha´añ ñaxañ tsa´ awälä jiñi walibä amel che´ woli bä ak´ajtyi´bentyel. Che´ jiñi tsa´ kaji ats´ijbañ yambä muk´tyobä ikalej amel ijk´äl ocha´bij.

Isujmlel iliyi cha´añ mi akäñ, jiñi ty´añ muk´ bä lajk´äñ lakäi chuki woli lakmel wäleyi yik´oty muk´bä lakäl chuki mi ikajel lakmel.

K´ele ili ty´añ:

.Joñon waloñ tyi k´ay wäleyi, cha´añ tyijikñañ woli ku´biñ, yik´oty che´ ma´añ mi kcha´leñ k´ayi weñ ch´ijyem mi ku´biñ.

K´ele ili yambä ty´añ:

.Che´ mi iyik´añ wäleyi samoñ tyi ts´ämel tyi kolen pa´, ya´ mi kjumuk´ luk chäy, che´ jiñi muk´ix kcha´ sujtyel.

K´ele iii chap´ej ty´añ, jujump´ejäch isujmleltyak yom bä lajkäñ cha´añ jump´ej wali iyäl jiñi walityobä imel, yambäyi jiñ muk´tyobä ikajel. Käñä bakibä jiñi ty´añ wali iyän.

Jiñi ty'añ muk' bä iyäl bajche'tyak oraj mi lakmel chukityak lakomi, jiñäch "berbo" che ik'aba' mi laksu'beñ akse me tyilem tyi kastiya ili ty'añ.

Wäle yajkañ lok jiñi "berbo" añ bä tyi lakty'añ.

ty' añ ____________________ ____________________

e'tyel ____________________ ____________________

Kukuch yopom

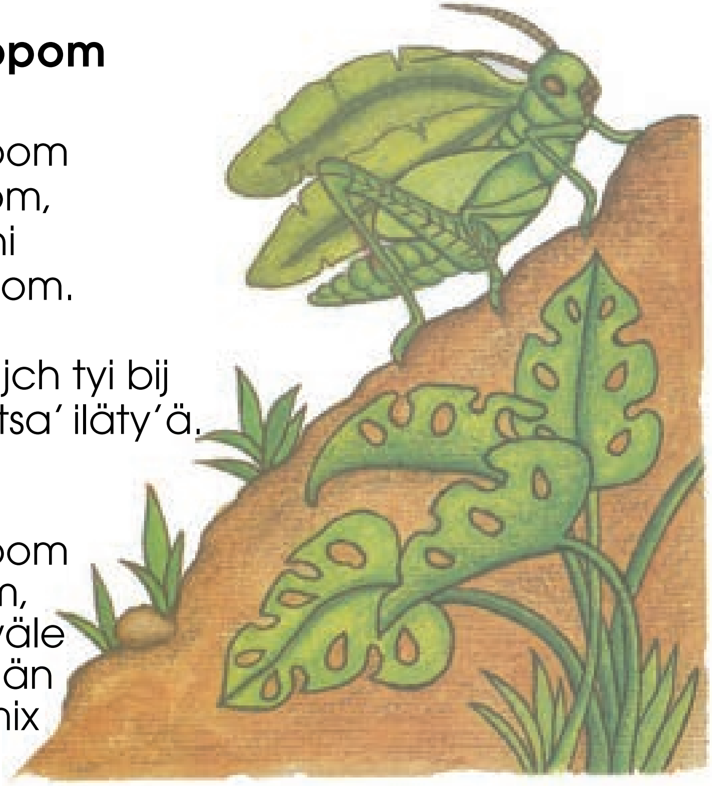

Alä kukuch yopom
woli ikuch yopom,
wen al jiñi ikuchi
kome puro yopom.

Tsa' ikäyä junkujch tyi bij
kome ma'añik tsa' iläty'ä.

Alä kukuch yopom
ma'añix iyopom,
ch'ijyemix añ wäle
kome mach chän
xkukuch yopomix

K'äyä ili jump'ej ty'añ wolibä ak'el ilayi, che' jiñi p'olo yambä ak'ay che' bä bajche iliyi.

IBORXA TYAK'IÑ LAKÑA'

Juntyikil lakña' woli abi imisuñ otyoty, ya'i tsa' ik'ele jump'ej borxa tyak'iñ ya baki woli tyi misujel, tsa' kaji ik'ajtyiñ majki icha'añ, ma'añik tsa' ityajbej iyum.

Che' jiñi tsa' kaji iña'tyañ chuki mi imäñ. Tsa' yälä "mi kmäñe' junkojty chityam". Che'eñ.

Tyi romiku tsa' majli tyi tyejklum, tsa' imäñä wen kolembä chityam, tsa' kaji tyi sujtyel majlel, ya'ix tyi bij tsa' ityaja junts'ijty tyek'oñib, ya'i ma'añik tsa' mejli tyi ñumel.

Tsa' isu'bej jiñi ichityam "chityam tyijp'eñ ñumel, machme muk'ik ikajel lakse' k'ojtyel". Jiñi chityami ma'añik tsa' ijak'ä, tsa' iñopo ikuch, pero ma'añik tsa' iläty'ä kome wen jujp'em jiñi chityam.

Tsa’ix kaji tyi mich’añ jiñi lakña’, tsa’ isajkaj junts’ijty tye’, tsa’ isubej “tye’ jats’ä ili chityami, kome mach yomik ñumel”, jiñi tye’ ma’añik tsa’ ijak’ä; che’ jiñi tsa’ ityaja k’ajk, tsa’ isubej “k’ajk pulu ili tye’i, mach yomik ijats’ jiñi chityam”, jiñi k’ajk ma’añik tsa’ ijak’ä; che’ jiñi, tsa’ ityaja ja’, tsa’ isubej “ja’ tsuju jiñi k’ajk, kome mach yomik ipul tye”’, jiñi ja’ ma’añik tsa’ ijak’ä; che’ jiñi tsa’ ityaja junkojty wakax, tsa’ isubej “wakax japä ja’i, kome mach yomik iyäp k’ajk”, jiñi wakax ma’añik tsa’a ijak’ä, kome mach tyikiñ ityi’; che’ jiñi tsa’ isubej iyum, “tsänsañ jiñi wakax kome mach yomik ijap ja””, jiñi iyum, ma’añik tsa’ ijak’ä; che’ jiñi ya’añ junty’ujm laso, tsa’ isubej “laso kächä jiñi wiñik kome mach yomik itsänsañ wakax”. Jiñi laso ma’añik tsa’ ijak’ä; che’ jiñi ya’añ tsuk, tsa’ isubej “tsuk sety’e jiñi laso, kome mach yomik ikäch jiñi wiñik”, jiñi tsuk ma’añik tsa’ ijakä; che’ jiñi ya’añ mis tsa’ isubej “mis k’uxu ili tsuk, kome mach yomik isety’ laso”, jiñi mis wen wi’ñajax, maxtyo ujtyel tyi subentyel, tsa’ tyijp’i majlel ya’ baki añ jiñi tsuk.

Che’ tsa’ ujtyi bajche’ iliyi.

Mi käl ili ty'añ mach junlajalix lakujil, jiñi machbä yujilobik, la' iyäl bajche' tsa' ich'ämbej isujm. Jiñi yujilobäyi la' yäl bajche' yujil. Cha'añ mi ats'ijbuñ ilayi.

Laja ja'el ili jump'ej ty'añ "iborxa tyak'iñ lakña"' tyi yambä jump'ej albilbä tyi alumal.

Mi lakäl wäle chukityak mi imejlel ya´ tyi alumal, kome jujump´ej ili tyejklumtyak jujump´ej iye´tyel, bajche´ jal pixoläl, jal pisil, jal chikib, jal chim, mel semejty, mel ch´ejew, mel uk´um, yik´oty yambätyak.

Mi lajk´el wäle bajche´ mi ityech imel jiñi e´tyelältyak lakpi´älob. Añ ba ubibil acha´añ bakityakbä ñaxañ mi ityech imel, me mach awujil kajeñ k´ajtyin bajche´tyak mi imejlel. Cha´añ mi ats´ijbañ ilayi.

Jump´ej k´iñ tsajñoñ baki añ jump´ej choñolelä l, tsa´ kila cha´añ ya´ p´ulu mäñoñeltyaki, jumuk´ che´ jiñi tsa´ k´ojtyi juntyikil lakpi´äl ich´äme´ majlel, pero mach petyelik wäle kome tsa´ ku´bi tsa´ ik´ajtyi.

"Majki icha´añ iliyi", "Acha´añäch", che´ tsa´ jak´beñtyi.

"Jaxku aja jiñi ¿majki icha´añ?". Tsa´ ik´ajtyi yambä.

"Icha´añ lakerañ aja", che´ tsa´ jak´bentyi.

"Jaxku aja äxäyi che´ñi ¿majki icha´añ aja?" tsa´ ik´ajtyi.

"Kcha´añ aja jiñi", che´ tsa´ ijak´ä jiñi wiñik wolibä ik´ajtyibentyel.

Tsa´ awilaj uxp´ej ty´añ ilayi, wolibä ik´äñ iyubiñ majkityak iyum jiñi mäñoñeltyak. ¿Tsa´ ba akäñä? me tsa´äch akäñäyi alä baki bä yik´oty ts´ijbañ baki tyak.

¿Tsa´ba akäñä bajche´ k´ämbil jiñi ty´añ "päsoñelbäyi".?

ILI, k´ämbil cha´añ mi lakpäs jiñi läk´älbä añ lakik´oty.

JIÑI, k´ämbil cha´añ mi lakpäs jiñi ts´itya´ ñajtybä añ awik´oty.

ÄXÄ, k´ämbil cha´añ mi lakpas jiñi ñajtybä añ awik´oty.

Ts´ijbañtyak jiñi ty´añ baki mi ak´äñ ili ts´ijbtyak.

1 ____

____

____

2. ____

____

____

3. ____

____

____

Jiñi ty´añtyak pejkäbiltyakbä acha´añ, añix melelbä acha´añ lajiyaj tyi ityojlel. Che´ mi amel jiñi lajiyaj
chuki mi akäñ che´ jiñi. Ts´ijbañ ilayi.

Bakibä jiñi ty´añ melel bä acha´añ lajiya, yik´oty: bakibä tsa´ aweñ mulaj. Cha´añ mi awäl ilayi.

Bakibä jiñi ty´añ awombä acha´len tyi lajiyaj, jiñi maxtyobä melelik acha´añ.

Pejtyel jiñi ty'añ k'elelixbä acha'añ, ubibilbä acha'añ wen ñuktyak ik'äjñibal kome jiñi muk'bä ip'ol laktyijikñäyel yik'oty mi iyuts'i ijambeñoñ lakwuty cha'añ tyi ityojlel jiñi jujump'ej ty'antyaki, yik'oty ja'el mi lakwen ch'ämbeñ isujm jiñi isujmlel.

Che' mi imejlel lajiya woli lakäl, mi yäk'eñonlaj alas, tse'ñal, ajñel, o chubäjach, pero bajche' iliyi waläch lajkäñ che' jiñi, kome wali laktyaj majlel lakch'ejlel.

Yajkañ lok'el jiñi ty'antyak wen ty'ojoltyakbä, tsolol mi ats'ijbuñ, cha'añ che'jiñi mi ats'ijbuñ ilayi, yik'oty, mi asubeñ jiñi xkäntyesaj cha'añ mi la'cha' meltyak.

13

ITY´AÑ JINI JUJCH´EMOBÄ

Yäxñajach tsikil ity´añ lakpi´älob, añ mi ijunya ñäjch´el, mach ju´ukñañix, mach k´amix, añ jiñjach mi lakubiñ albilixbä, añix bä tyi ik´, walijaxbä tyi xämbal tyi ik´.

Jujch´emobix mi lakña´tyañ, kome ñäch´älob, ma´añix majki añ. yubil, jocholix yubil ili pañämil, pero ¿chukoch ñäch´älob mi awäl?. Joñombäla, mach bä kaxlañoñiklayi mach p´ätyäloñiklaj, mach´ ñukoñiklaj, ma´añix lajk´äjñibal mi imeloñoblaj, jiñ cha´añ wokol añ lakñusaj k´iñ, wokol bajche´ chumulonlaj, kome che´ bajche´ lajkontraj yilal jiñi kaxlañobi.

Joñoñlayi ñajäyem icha´añonlaj jiñi yumäl, mach iwentajoñixlaj me lakom eskwela, me lakom ts´äkäñtyel, me lakom bij, mach ikäñiyik bajche´ chumulonlaj. Jiñ cha´añ kabäl lakpi´älob ñäch´älobä, pero che´ ñäch´älobi mach lakujilik chuki woli iña´tyañob. K´elel lakcha´añ kabäl lakpi´älob walobä ichäpob ibäj cha´añ mi ityaj iwenlel, cha´añ mi its´itya weñ-añ bajche´ chumulob, pero che´ mi imeliliyi kabälix letyo, kabälix jontyolil tyi ityojlel yumäl.

Che´ isujmlel añoñlaj bajche´ iliyi ñäch´älonlaj cha´añ tsa´ix k´ojyiyonlaj tyi ty´añ, tsa´ix k´ojyiyonlaj tyi oñel lajk´ajtyiñ jiñi lakomtyak bäyi. Kome ma´añix chukityak mi lakchäñ mel, jiñ cha´añ tyi letyojix mi lajk´ajtyiñ, cha´añ me muk´iktyo laktyaj lajk´ajtyibal.

Che añoñlaj bajche´ iliyi.

TUMBALAJ

Alä tyejklum buchuletybä tyi bujtyäl
ñaxañ bä mi ik'elety k'iñ
che' mi ipasel,
iyujtyibalety bä mi ik'elety k'iñ
che' mi ibäjlel.

Tumbalaj tsa' isubety
majki tsa' imeleyety
majki tsa' ixäñäyety

Tumbalaj tsa' isubety
jiñi xämbal tyilembä
tyi tyäkwälel
tsa' bä tyili ich'äm atsäñälel

Tsa' amoso majki tsuwañ tsa'yubiyety
kome che' tsa' isubetyob jiñi xñoxob
kome che' tsa' ikäntyesayetyob jiñi xñumelob
kome che' tsa' yäla majki tsa' ik' eleyety tyi kolel.

Tsa' pasiyety tyi pam wits
baki buchulety mi ajoy k'el pañämil
kome jatyety, iyutybalety pañämi
komi iyälab lakpi'alob.

Tumbalaj, wokolikiz awäla.

Ili jump´ej ñich ty´añ "Tumbalaj" bä ik´aba´ lok´sañ jiñi isujmlel tsa´ bä aña´tyaj, chaañ mi ats´ijbuñ ilayi.

Wäle p´olo jump´ej ñinch ty´añ icha´añ bä jiñi alumal baki chumulety.

Che´ mi lakchaleñ ty´añ, o e´tyel, wersa añ jiñi muk´bä ip´ol o muk´bä ityech jiñi lakty´añi.

MI laklaje´ tyi jump´ej wokolil, pejtyel jiñi wokolili, wersa añ chuki mi ityech, mach tyo´o che´ ikjach mi tyejcheli. Ache´ ja´el, jiñi lakty´añi wersa añ ityejchibal ja´el, yik´pty añäch jump´ej iyujtyibal, jiñi muk´bä itaj che´ mi imel jiñi ee´tel.

Tsajiñ ili jump´ej ty´añ.

. Samix jk´aje kchol, cha´añ ma´añik mi iyok´mañ.

. Ma´añik tsa´ koli kixim ili jabil

. Bätye´el wali ik´ux kchol.

K´ele ili uxp´ej ty´añ cha´añ chuki tsa´ ityeche, o chuki tsa´ yäk´oñ lakäl ili ty´añ. Ili ñaxambä ty´añ, tsa´ bä yäk´oñ lakäl, cha´añ päkälix jiñi cholel, cha´añ mach mi iyok´mañ tsa´ iña´tya cha´añ muk´ix ik´aje.

Ichap´elel ili ty´añ che´ ja´el, isujmlel che´ ma´añik tsa´ koli jiñi ixim cha´añ ma´añik tsa´ ñumi ja´al, añ kabäl jajmel, o kabäl bätye´el o ch´e´ mi ibok che´ wolityo ipasel.

Jiñi muk'bä yäk'oñlaj tyi ty'añ o che' mi lakmel jump'ej e'tyel añ chuki mi lakña'tyañ mi laktyaj, bajche' jiñi jump'ej ty'añ baki wali yäl:

"Batye'el wali ik'ux kchol". Wali yäl iliyi, cha'añ mach yomik woli yubiñ, kome k'ele me tsa' laj jili iyixim lakpi'äl, kabäl wokol mi ikajel iñusañ, jiñ cha'añ wali yäl bajche' iliyi cha'añ yom itsänsamtyak jiñi bätye'el wali bd ijisañ jiñi ixim.

Che' mi lakcha'leñ ty'añi wersa añ jump'ej isujmlet muk'bä ityech, yik'oty mi lakña'tyañ mi laktyaj che' mi icha'leñ jiñi ty'añ.

Ñopo amel ilayi, ña'tyañ bajche' mi amel tyi ijujunchajpel.

Tyempañ la'bä tyi cha'cha'tyikil cha'añ mi la'komol cha'leñ ty'añ. Yajkañ junchap ty'añ cha'añ mi la'tyemel al.

Isujmlel iliyi cha'añäch mi lajk'el bajche' yujil ujtyel jiñi ty'añ muk'bä lakmeltyak. Cha'añ mi ak'el majki mi ityech ty'añ yik'oty majki mi ijak'.

Komol na'tyañalaj bajche' isujmlel ili wolibä la'mel wäleyi, bajche' tsa' iña'tyayob jiñi yambä jujunmojtyobä.

Wäle sajkañ jump´ej ty´añ, cha´añ mi apejkañ, jiñtyo mi awen ch´ämbeñ isujm, che´jiñi kajenla alä tyi cha´cha´tyikil chuki tsa´ la´ña´tya che´ woli la´mel bajche´iliyi.

¿Bajhe´ yilal tsa´ ujtyi jiñi la´we´tyel jujuntyikil cha´añ mi la´komol altyak?

IYE´TYEL LAKYUM

Mi yälob lajkolibalob wäle cha´añ wajali, pero wen wajalix abi, tsa´ abi juli lakyum tyi xämbal ila tyi pañämil, cha´añ wali ikäy ikäntyesaj tyi ityojlel yalobilob.

Jiñ cha´añ wajali, lakyumi kabäl abi mi icha´leñ e´tyel kome añ abi iña´ cha´añ mi ikotyañ. che´ iyorälelix imel ichol jiñi lakyumi, muk´ix abi imajlel, mi ich´ämajlel imachity, yikoty yambo iye´tyijib.

Che´ tsa´ix k´ojtyi lakyum ya´ baki mi ikajel imel ichol, muk´ix abi ikajel ik´el baki mi ityech, cha´añ ya´ mi ipech ak´ jiñi imachity ibajñel abi mi ikajel tyi e´tyel jiñi machityi, aja lakyumi ch´ejax abi buchu, o jäma tyi otyoty, wali ipi´tyañ mi iyik´añ cha´añ.

muk´ix iloty jiñi imachity cha´añ mi isujtyel. Me tsa´ix ujtyiyi, muk´ix abi cha´loty jiñi imachityi kome muk´ix abi ikajel tyi sujtyel, wen tyijikña abi mi isujtyel kome tyoj ñuk abi mi imel jump´ej k´iñ.

Mi icha´ säk´añi mi icha´ majlel tyi iye´tyeli, k´ojtyel che´ abi ikan k´el, cha´ wa´wa´tyak abi jiñi tye´ tsa´ bä isek´e tyi jump´ej k´iñ. "Majki wali its´ibuñ aja ke´tyel bajche´ iliyi", che´ abi lakyum, kome petyel jiñi tsa´ix bä isek´eyi la´ch´ojyemix abi, che´ jiñi cha´ kaji abi isek´ baki tsa´ix ñumiyi, cha´ jump´ej abi k´iñ tsa´ icha´ sek´e, ik´aj jiñi sujtyi abi.

Che´ sätk´añix muk´ abi ik´ojtyel baki wali imel ichol, pero icha´ kañ k´el abi cha´ wa´wa´tyak abi aja tye´, tsa´ix abi kaji tyi k´oj-ol, kome añ abi chuki wali its´ibubeñ jiñi iye´tyel tsa´ iña´tyaj.

Awujil ilok´ol ik´abatyak jiñi libru, che´ mi laktyech tyl ik´aba tsa´ bä imele. Jaxku che´ tyi ik´aba´tyak aja libru mi laktyechi, bajche´ mi lakmel mi aña´tyañ, mach cha´añik wen yäñäl, lajaljach cha´añ ñaxañ mi ats´ijbubeñ ik´aba aja libruji. Bajche´ iliyi:

Wajalix ba T´añ, José Alejos García, de la Universidad Nacional Autónoma de México, México, 1988.

Jiñi ik´aba´ libru mi laksäpe´ ye´bal cha´añ käñäl cha´añ libru, pejtyel tyalbäyi lajalix bajche´ yantyakbä.

Jiñ meku cha´añ ili e´tyeli tyi ichajp tyi ichajp añ isujmlel. Ñaxambäyi jiñ che´ tyi k´aba tsa´ bä imele mi laktyech; yambäyi jiñ che´ tyi ik´aba´ libru mi lakmel, machiki mi laktyempañ tyi jujumsujm jiñi ty´añ, bajche´äch añ. Awilañ, mi imejlel lakäl chubäjach mi iyujtyel cha´añ lajal, mi lakäk´eñ ik´aba´ ijol lajkajoñ baki mi lakloty jiñi jujunk´ej juñ. Me che´ mi lakloty bajche´ iliyi mach iye´tyelik mi lakch´äm tyi ñuk jiñi ik´aba´ tsa´ bä imele yik´oty ik´aba´ jiñi libru, kome muk´ bä ikajel lakch´ämi jiñäch chuki isujmlel jiñi ty´añ walibä yäl tyi ipejtyelel jiñi libru.

Tsajiñ iliyi:

Tyi k´aba´äl	Ñaxañ mi laktyech tyi ik´aba´ tsa´ bä its´ijbaj jiñi libru, che´ jiñi mi laklaj ts´ijbuñ pejtyel bajche: ik´aba´ jiñi libru, bakibä otyoty tsa´ mejli, baki bä tyejklum tsa´ mejli, yik´oty chuki tyi ja´bil tsa´ mejli.
Tyi ik´aba libru	Ñaxañ mi laktyech tyi ik´aba´ jiñi libru, che´ jiñi mi lakts´ijbuñ ik´aba´ jiñi tsa´ bä its´ijbaj jiñi libru, che´jiñi pejtyel yambäyi lajaljach bajche´ ili ñaxambäyi
Tyi ik´cäjñi´bal libru	Iliyi mach tyi ik´aba´ik tsa´bä its´ijba, me tyi ik´aba´ik jiñi libru mi laktyech. Ilayi jiñ mi lakch´äm tyi ñuk ik´äjñi´bal jiñi libru. Che´ jiñi muk´ix lakts´ijbuñ petye ik´aba´ jiñi libru. Jatyetyix awujil baki mi atyech.

Wäläkpaty ty´añ

Che´ mi laksubeñ jiñi ty´añ muk´ bä isutyk´iñ tyi mero ipaty jiñi tsa´ bä ñaxañ ajli. Bajche´ iliyi.

k´iñil - iwäläkpatylel jiñäch - ak´lel
tyäkwal - iwäläkpatylel jiñäch - tsäñal
kolem -iwäläkpatylel jiñäch - ch´och´ok
ty´ojol - iwäläkpatylel jiñäch - bi´ityik
säsäk - iwalakpatylel jiñäch - i´ik´

Che´ mi awen tsajiñ ili ty´añtyaki mi ak´el cha´añ jump´ej mi isutyk´iñ tyi ipaty jiñi yambä. llayi jop´ejach wä´añi, pero mach kojikjachi, jiñ cha´añ wälej yom mi alok´sañ yambä ty´antyak bajche´ lllyl.

Lliyi laj añ tyi pejtyel ty'añtyak, jiñ cha'añ mi lajk'el bajche' yilal ila tyi ch'ol, kome junchajpäch bajche' isujmleltyak. Cha'añ wäle chajpañ lok'el jiñi wäläkpaty ty'añ, cha'añ mi ats'ijbuñ.

Che´ mi lakchajpañ ili lakty´añtyaki añ ka´bäl jiñi isujmlel machbä lajkäñäyik, wokolbä tyi ich´ämbentyel isujmlel. Bajche´ jiñi ty´añtyak muk´bä yäk´onlaj tyi ty´añ, k´ele che´ mi lakcha´leñ ty´ojoltyakba ty´añ kabäl mi imejlel lakäk´eñ isujmlel, bajche´ jiñi: Na´tyayaj, oñi ty´añ, tse´entyikbä ty´añ, ñich ty´añ, yik´oty yambätyak.

Ili jujunchajp ili ty´añ ñopo ap´ol jujump´ej ty´añ tyi ityojlel, cha´añ mi ats´ijbañ ilayi.

PALENKE

Ch´ujulety bä lum
che´ añety tyi ik´äb kñojtye´elob,
ch´ujulety bä lum
che´ tsa´ ixäñäyety kñojtye´elob
ch´ujuletybä ium.
Kome tsa´ ich´ujutyesayety kñojtye´elob.

Palenke,
ak´bi yambäyetyo
kome ch´ujuletyo.

Wäle yäñäletyix
mach ch´ujuletyix tyi iwuty xñumelob
mach ñuketyix tyi iwuty xtsajiyajob
kome cha´añjax wali imulañ añuklel,

Palenke, cha´añik yäñälety,
joñoñ ch´ujulety mi jk´el.

Wále pejkanlaj ili jump´ej ñich ty´añ cha´añ
mi akäñ jiñi isujmlel. Kome che´ yom mi la´p´ol
la´cha´añ bajche´ iliyi.

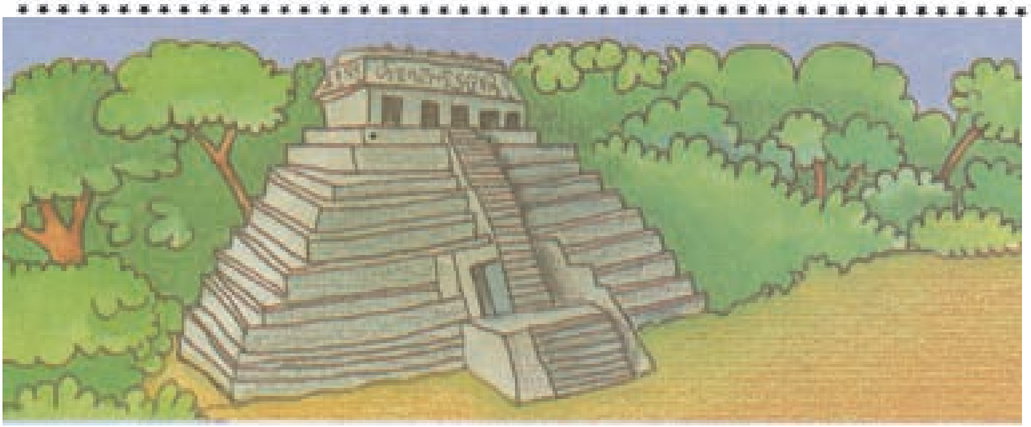

15

TSÄK' TSÄK' JOL

Mi iyälob tyatyäl ña'älob wäle, cha'añ wajali tsa' abi ujtyi tyi ityojlel jump'ej xchumtyäl bajche' iliyi.

Juntyikil abi wiñik tsa'ix abi isajkaj iyijñam, tsa'ix abi ñujpuñi, uts'aty abi tsa' ajñi che' tsijib ñujpuñentyo, che' jiñi, jump'ej abi ak'lel, pero jiñche' wen yojlil ak'lelixi, che' laj ñäch'älix pañämil, tsa' abi kaji iyubiñ xchumtyälob tsa' kaji tyi wojtyak ts'i', ju'ukña abi tsa' kaji. Lakpi'älob kañalobä iwutyi tsa' abi yubi wali iläk'tyäyel jiñi iwoj ts'i', kome bij baki añ jiñi iyotyotyi, jiñ cha'añ yajka ya' tsa' ñumi jiñi ts'i' walityakbä tyi woj. Jiñi lakpi'älob tsa' abi iyäxña ubi ya' tyi iwoj jiñi ts'i'tyaki, jiñi "tsäk' tsäk' jol, tsäk' tsäk' jol, tsäk'...". Che' abi tsa' yubi.

Che′ woli tyi ty′añ bajche′ ubiyi "pojk′, pojk′, pojk′..." che′ abi ja′el, k′älä che′ abi tsa′ jili majlel jiñi ity′añ, jiñi iwoj ts′i′i walix abi iñajty-añ majlel ja′el.

Jiñi wiñik añ bä iyijñam tsa′ix abi yubi, "tsäk′ tsäk′ jol, tsäk′ tsäk′ jol..." Che′ abi, "pojk′ pojk′ pojk′..." che′ abi woli iyubiñ ik′ch′eña abi pañämil. Che′ jiñi tsa′ abi iyubi ya′ tsa′ k′ojtyi ya′ tyi iyotyoty, baki añ iwäyib, pero jiñ abi yijñami kome junya xi′bajächix abi, jiñ cha′añ mi ilok′el tyi ak′el isajkañ icheñek. Iñoxi′al jiñi wiñik, tsa′ix abi kaji ichijtyañ, tyi jump′ej ak′lel, jiñi yijñami muk′ abi ibojts′el ijol, ikuktyali ya′ abi ñolo mi ikälel tyi iwäyib, jiñ cha′añ jiñi wiñiki tsa′ yila cha′añ che′ bajche′ jiñi, tsa xi′ch′ojyi ik′uty ich, cha′añ mi ityi kol ochel baki tyokol ich′och′. Che′ tsa′ k′ojtyi jiñi ijol tsa′tyo abi k′ojtyi its′äp ibci pero ts′o′ che′abi, mach abi uts′atyix tsa′ ochij che′ jiñi tsa′ix abi kaji tyi bajk′el jiñi ijol x-ixik, ñotyokñañ abi kaji baki añ yambo xch′ok ixiktyak.

Ma′añik baki tsa′ ityaja iyajñib tsa′ix abi majli tyi matye′el.

Añ mi lakcha´leñ ts´ijb tyi lakty´añ yik´oty mi laksojkel tyi ik´äñol ts yik´oty ts´, kome che´ mach ñämälonlaj jiñjach mi lajk´eltyak. Che´ mi lakwen tsajiñ, yäñäläch tyi its´ijbuntyel yik´oty tyi ipejkäntyel.

Bajche´ iliyi:

. Wen ty´ojol ili ts´ijb.
. Wen kolem ili tsijb.

. Ili pisil wali kts´aj.
. Ili alaxax wen tsaj.

. ili ixim tsijtyo.
. ili si´ tsajñi ats´ij.

Ila tyi uxp´ej ty´añ wali bä ak´el ilayi, añ yomo lajalbä tyi ajlel yubil, pero che´ mi lakñäch´tyañi mi lakubiñ cha´añ yambäyäch isujmlel. Wen tsajiñ iii ts yik´oty che añ´ icha´añ ili ˎ, kome jiñ baki wali iyäjnel.

Yambä muk'bä lajk'el ila tyi ts'ijb jiñäch bajche' jiñi ch yik'oty ch'. Kome añ wokol tyi käñol che' mi lakcha'leñ ts'ijb, akse me weñäch mi lakäle'.

K'ele iliyi:

K'ele ili ty'añi cha'añ mi ak'el bajche' k'ämbil tyi ts'ijb ili ch yik'oty ch'. Che' jiñi kajeñ p'ola majlel yambä ts'ijb cha'añ mi añäm-añ amel.

¿Bajche' ik'aba' ili atyejklum baki ch'oyolety?

¿Tyi lakty'añ o tyi kastiya añ?

¿Bajche' ik'aba'tyak jiñi yambä tyejklumtyak lak'älbä añ yik'oty alumali?

¿Jayp'ej tyejklumtyak tyi ch'ol bä añ ik'aba yik'oty bajche'?

¿Jayp'ej tyejklumtyak tyi kastiyabä añ ik'aba' yik'oty bajche'?

Isujmlel ili ty'añi cha'añäch mi lajkäñ chukityak isujmlel jiñi ik'aba' laktyejklum, kome jujump'ej jiñi k'aba'äl añ jump'ej isujmlel. Bajche' iliyi:

yaxalum - woli yäl cha'añ yax jiñi lum.
Jo'oxil - cha'añ ilumal jo'ox.
Joloñel - cha'añ ya' jaxäl tsa' joloñi.
Päktyuñ - cha'añ päkäl o päk'äl jiñi tyuñ.

Tsa' ujtyi ak'el cha'añ che' mi ikajel alok'beñ . majlel isujmlel yambä ik'aba'tyak tyejklum. Yambä bajche' mi lajk'el iliyi jiñäch che' yäñältyakix tyi kastiya ili lakty'añbä.

Wäleyi ts'ijbañjaxtyo añ bä tyi lakty'añ.

Iximonlaj

Ch'olonlaj, kome iximonlaj tsa' ajli
tyilemonlaj tyi ixim mi yälob
kome ixim lakpäk'ib mi yäjlel
kome päjk'emonlaj bajche' iximi.

Ixim kbäk'tyal,
ixim kch'ich'el
ixim kbätkel
ixim kp'ätyälel.

Pasemoñ bajche' ixim
tsa' koliyoñ bajche' ixim
tsa' käntyäntyiyoñ bajche' ixim.

Wäle käyäloñ tyi ixim
che' kiñil ixim tyi lum
cha'añ mach weñoñix
cha'añ chokbiloñix

¿ Jatey majkiyety ?

Wäle ñopo ili jump'ej ñich ty'añ cha'añ mi lok'beñ jiñi isujmleli, yik'oty komo aläläj tyi la'pejtyelel.

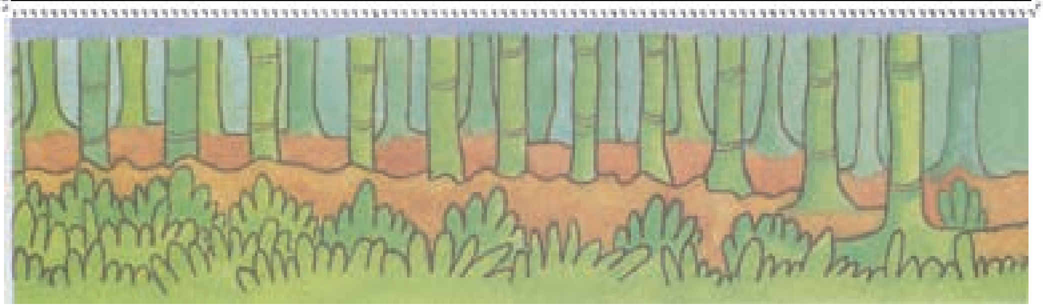

Ña´tyañlaj bajche´ isujmlel jiñi jump´ej ñich ty´añ tsa´ bä ujtyi apejkañ. Ts´ijbañ ilayi.

Yambä isujmlel mi imejiel laktyaj ila tyi ty´añi jiñäch jiñi lajiya. Kome joñoñlayi ya´ käyälonlaj tyi ixim. Jiñ mi ikosañonlaj, che´ ma´añ jiñi iximi wen wokol wi´ñal mi ikajel lakubiñ. Yik´oty mele yambä ty´añtyak che´ bä isujmlel bajche´ iliyi.

BAJCHE' AÑOÑLAJ

Yom mi lajkomo ña'tyañ bajche' añoñlaj ila tyi laklumal, chuki mi imejlel yik'oty jalatyak mi iyujtyel.

Tyi jump'ej tyejklum añ juntyikil yumäl, añ xts'äkaj, añ eskwela, añ choñoñeltyak. Jiñi yumäl jiñ muk'bä ityoj-esañ wokol, mulil añ bä mi iyujtyel tyi pejtyel tyejklumtyak, kome jiñ añ ik'äjñibal, jiñ ñuk, kome mach tyo'o che'ikjach añi, che' mi ityaj jiñi iye'tyeli jiñ pejtyel lakpi'älob mi iyäk'eñ, jiñ mi iyotsañ tyi iye'tyel, jiñ mi iwa'chokoñob, che' mi iyochel jiñi xe'tyelob.
Añ iyotylel käñ juñ, baki mi ik'ojtyel alälob ikäñ juñ, añ ya'añ juntyikil xkäntyesaj o machi ya'añ wäktyikil o wuktyikil, yambätyak añ ñumeñtyo. Isujmlel iliyi cha`añäch pejtyel alälob mi ikäñ juñ.

Jiñi xts’äkaj laj añ tyi ipejtyelel tyejklumtyak, cha’añ ya’jach mi ik’ojtyel its’äkañob ibä majkijach mi ik’am-añ iyum jiñi tyejklum añ ma’añik, pero wersa añ jump’ej ts’itya’ läk’älbä yik’oty cha’añ ya’ mi imajlel.

Añ choñoñeltyak ja’el cha’añ majkijach mi imejlel tyi k’ojtyel tyi mäñoñel, kome alä choñoñeltyak mach laj añik pejtyel chuki yom lakpi’älob, jiñ cha’añ yambo lakpi’älob mi ilok’el majlel tyi tyejklum cha’añ mi imajlel isajkañ jiñi machbä añik tyi ilumal.

Yambätyak muk’bä ip’ojlel tyi laklumal jiñäch pejtyel muk’bä ip’olo lakpi’älob, kome jiñi iyum tyejklumi kabäl chuki yujil ip’ol, bajche’ pisil, pixoläl, chikib, semejty, uk’um, o bajche’ jiñi muk’bä ichoñ iwuty ipäk’äbäl, bajche’ alaxax, xwelux, ch’ujm, wajtyañ, xkulantya, ja’as o chubäjach. Che’ chumul jump’ej tyejklum bajche’ iliyi, mach kojikjachi, añ yambo machbä lakujilik chuki mi ip’olob.

Mi lajkäñ woiibä ijoyonlaj

Jiñi muk'bä ijoyonlaj tyi pejtyel k'iñ jiñäch bajche' pejtye! kuxultyakbä aläk'äl, pejtyel pimeltyak, bajche' ja', o chubäjach.

Joñoñlaj joyolonlaj tyi ityojlel petyel iliyi, jiñ cha'añ wäle kajeñ ña'tyañ pejtyel walibä ijoyety tyi awotyoty. Ts'ijbañ.

Che' jiñi chajpañ petyel ili muk'bä ijoyety, cha'añ motyoltyak mi awäk', iliyi mi iyäk'eñety aña'tyañ chukityak jiñi joyoletybä icha'añ.

Yom ja'el mi achajpañ tyi iñuklel jiñi muk'bä ijoyonlaj, cha'añ wäle mi awäl ik'aba' jiñi kuxultyakbä yik'oty chukityak mi imel, me jontyol, me k'uxbil, me mach k'uxbil, me kolem o ch'och'ok, me yujil wejlel o mach yujil.

Ja'el pimeli mi ikajel awäl bajche'tyak yilal jujunchajp, me k'uxbil, me ba'ikjach bä pimel, me päk'bil, me ts'ak, me kolen tye' yujil kolel o jäläl tyi lum, me chejach chaxchaxtyäl. Me ts'ak mi awäl chuki its'äkal, yik'oty bajche' mi ik'äjñel. Alä ilayi.

K'elelix acha'añ jiñi ty'añ muk'bä yál me ujtyemix, wolityo o jiñi muk'tyo bä ikajel lakmel lake'tyel, cha'añ wäle kajeñ tsolo aty'añ, ñaxañ mi awäk' jiñi ujtyemixba, che' jiñi, wolityobä yik'oty jiñi muk'tyobä ikajel. Ilayi.

Ujtyemixbä ______________________

____

____

____

____

Wolityobä ______________________

____

____

____

____

Muk'tyobä ikajel ______________________

____

____

____

____

Tsajiñ ili jump´ej ty´añ.

Ñaxañ añoñ tyi bij woli kmajlel tyi iyotyoty juntyikil kpi´äl tyi k´el juñ. Kome tsa´ix ujtyi jiñi e´tyel tsa´ bä ikäybonlojoñ jiñi xkäntyesaj.

Ijk´äli mi ikajel ktyechlojoñ yambä junchajp alä e´tyel, cha´añ jiñ mi jk´äñlojoñ tyi k´axel ili jabi. Kome tsa´ isuboñlojoñ jiñi xkäntyesaj majki ma´añ mi iyäk ili e´tyel, tsa´ix käle.

Yajkañ lok´el jiñi ty´añ "berbo" bä ik´aba, kome mi ak´el cha´añ jiñ ili ty´añ muk´bä yäl bajche´ yilal jiñi wolibä lakmel. Che´ tsa´ix ayajkaj lok´el iliyi, kajeñ ts´ijbañ yambä jump´ej baki mi ak´äñ jiñi berbo, yik´oty käñä tyi iyuxchajplel.

Kämbeñ chuki isujmleltyak ili ty'añ

Yom mi amäk awej
cha'añ mach mi ityajety
wokol.

Bäk'ñañ jiñi ajlel
cha'añ uts'aty mi
añumel majlel.

Majki ts'a' tsa' ñumi
tyi pañämil
wen uts'aty sam
tyi iyorälel.

Ili uxp'ej ty'añ woli ak'el ilayi añäch jump'ej isujmlel mi laktya che' mi lakpejkañ majlel. Jiñi isujmleli añtyo tyi junwejl jiñi ñaxañ bä isumleli, cha'añ wäle chajpanlaj lok'el bajche'tyak isujmlel mi la'tyaj yik'oty jayp'ejtyak. Che' jiñi komol aläläj.

Alä ili yambä ty'añtyak la'wujilbä, añtyo bä tyi junwejl ipaty jiñi ñaxambä isujmlel. Ts'ijbañ ilayi.

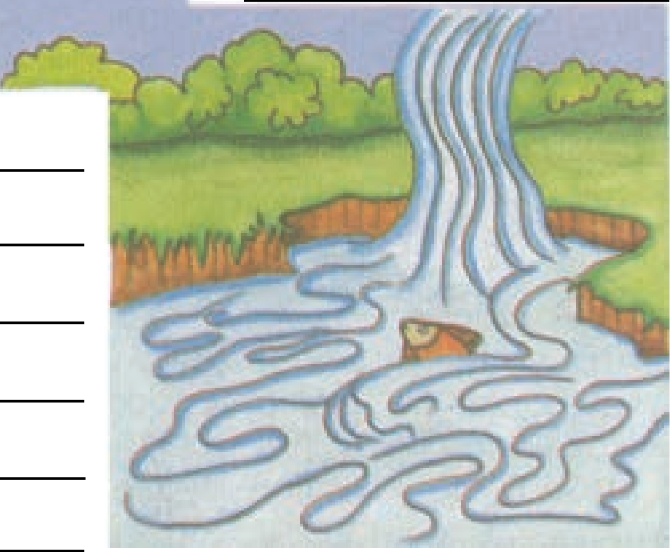

17

IJK'AL WI'ÑAL

Che' abi ujtyem wajali, jump'ej abi jab ma'añik tsa' wis mejli cholel, bu'ul... mach abi añik chuki mi ik'uxtyäl tyi ipetyol jump'ej tyejklum, lapi'älobi añ abi muk'ix iloty jiñi chokbilixbä ixim, mi ipokob che' jiñi mi imelob tyi iwaj,

Añ abi juntyikil lakña' wen ñoxix abi, wen chuchu'älix abi, chumul abi iyik'oty juntyikil xutyix bä yalobil, aja askuñilixbäyi ñujpuñejemix abi, tsa'tyo abi baja mejli ichol aja, tsa'tyo abi its'itya' p'ojli iyixim, jiñ cha'añ jiñi lakña'i tsa'tyo abi majli baki añ jiñi yalobil ik'ajtyiñ ts'itya' ixim, pero jiñi yalobil tsa' ik'ele cha'añ ya'ix k'ojtyel iña', tsa' isubej jiñi yijñam "ixtsa' tyilel äxä xñejep', cha' lotyotyo lakwaji". Che' abi jiñi wiñiki, muk'tyo abi ikajelob tyi we'el kome tsa' tyo abi ichuku ikolom its'i' jiñi wiñik, che' tsa' k'ojtyi jiñi lakchuchu', tsa' icha'le ty'añ:

"aläl, bajche' la'wilal", che' abi, "Ma'añik, chejach bajche' iliyi" che' abi aja jiñi wiñiki, wen mich' abi tsa' ijak'ä, che' jiñi "alä!, antyoba che' wistyäl awiximi, wen wokolächix wi'ñal yubili, kome icha'añ aweraňi ma'añix tsa' junya mejlityo aja"

che´ abi lakña´. Ubi yixim jiñi wiñiki jump´ej abi alä otyoty ya´ buty´u cha´añjach abi wen jontyol aja che´ mach yom yäk´eñ ixim aja iña´. Jiñi lakña´i chejach abi wa´a tyi tyo´tyotyi, mach abi tsa´ix otsäntyi; che´ tsa´ix lujb-a “Sayoñix che´ñi aläl”. Tsa´ sujtyi, “kukuj” chejach abi aja yalobili.

Tsa´ kaji tyi sujtyel majlel lakña´i, wen ch´ijyem abi, tsa´ abi kaji tyi uk´el orasyoñ majlel, wen p´ump´uñ abi, cha´añ ilujb-ajeli tsa´ abi majli tyi wa´ ñoktyäl tyi yebal kolen tye´, cha´añ mi ik´aj yoj, wali abi yäl “mach me tsa´iktyo yäk´oñ ixim, me tsa´iktyo yäch´esaj ktyi” che´ abi wali tyi uk´el.

Jiñi wiñiki tsa´ yila tsa´ix sujtyi jiñi iña´, tsa´ isubej yijñam: “cha´ ch´ämäxtyilel lakwaj, tsa´ix sujtyi jiñi xñejep”. Che´ abi, jiñi yijñami junkojyel abi majlik abi ilen jam jiñi p´etyi, che´ jiñi ak che´abi tsa´ lok´i ijol kolen lukum, “eji, k´elexku tsa´ix tyäk´läntyi lakwaji” che´eñ jiñi yijñam.

Tsa´ kaji tyi p´ajoñel, iwen p´aj jiñi iña´, che´tyo wali jiñi tsa´ kaji iñijkañ ibä jiñi ixim, sokokñañ abi tsa´ kaji, che´ jiñi, tsa´ ik´ele che´tyak abi bajche´ xk´aba sajk´ tsa´ kaji tyi lok´el majleltyak.

Che´ abi tsa´ ujtyi bajche´ jiñi, jiñ meku cha´añ mach weñik mi ajontyoliñ aña´.

¿ Jaxku che' mi acha'leñ ts'ijb, chuki mi ak'äñ apäs jiñi ak'aj-o, che' mi ajap ik', che' wali ayäñ aty'añ, o che' tsa'ix ujtyiyety tyi ty'añ, chuktyak mi ak'äñ apäs?

Käñäl acha'añ jiñi muk'bä lajk'äñ bajche' ili: (.,;:...)

Jiñi p'äskälbä (.) jiñäch mi lajk'äñ che' tsa' ujtyi junlajm lakty'añ yik'oty che' mi laktyech yambä junkejp o che' tsa'ix ujtyiyonlaj tyi ty'añ.

Jiñi koma (,) jiñ k'ämbil cha'añ mi lajk'aj lakoj tyi ty'añ, o cha'añ mi ydk'eñety ajap ik'.

Jiñi p'äkäl yik'oty koma (;) cha'añ mi lakap ik' ja'el, pero jiñ che' mi lakts'itya' jalijel, o jiñ cha'añ mero yäñäl jiñi ty'añ muk'bä ikajel lakäl majlel.

Jiñi chap'ej p'äkäl (:) jiñ k'ämbil che' mi ikajel awäl yambä ty'añ mach bä awälbalik yik'oty che' mi ikajel awäl jujump'ej k'aba'ältyak.

Jiñi uxp'ej p'äkältyakbä (...) jiñ k'ämbil che' maxtyo ujtyem lakty'añ, pero che' mach lakomix laklaj al majlel, che' jiñi mi lakäk' jiñi uxp'ej p'äkäl cha'añ käñäl cha'añ maxtyo ujtyem lakty'añ

Käñä jujump'ej ili ty'añ.

Tsajiñ bakityak añ jiñi tsa' bä ujtyi ak'el.

Junkojty tye'le muty, tsa' wejli letsel tyi panchañ, pero wen chañ tsa' letsityak, tsa' ityaja majlel tyokajl ya' tsa' mäjkiyi. Che'tyo wali jk'el jiñi, tsa' kila walityakix tyi wejlel letsel yambä tye'le mutytyak, bajche' wijlis panchañ, xäye', xkuway, xtsunkay, ujrich', peya'... Pejtyel ili mutyi ya' tsa' laj mäjkityak tyi tyokajli.

K'ele ili jump'ej ty'añ bakityak añ jiñi muk'bä iyäk' jiñi k'aj-oj, bajche' jini tsa'ixbä ak'ele. Che' jiñi, ts'ijbañ yambä jump'ej ty'añ bajche' iliyi, baki mi ak'äñ iliyi

Che' mi lakcha'leñ ty'añ, wersa añ ya' tyi imalil junchajp muk'bä iyäi wali bä imel jiñi ty'añ o wali bä yäk' ibä cha'añ mi iyujtyel jiñi ty'añ. Che' jiñi ya' mi iyäl ja'el jiñi muk'bä imel.Chajpañ ili ty'añtyak.

. Jiñi x-ujchib wali ik'ux ajkum.

. Woli tyi chuk puy lakña'.

. Ili alä xch'ok woli ity'uk bu'ul.

.Woli tyi k'ay tyaty muty.

Wen tsajiñ ili ty'añ wolibä ak'el ilayi, ¿chukoch añ ili säpältyakbä tyi ye'bal?

Mi ak'el isujmlel iii säpältyakbä tyi yebal, jump'ej woli yäl majki tsa' imele jiñi melbaläl, yambäyi wali yäl jiñi walibä tyi mejiel.

Wälä käñä ila tyi ty'añ, bakibä jiñi woli yäl melbälel, k'oty bakibä jiñi waliba yäl chuki woli imejlel.

Jiñi walibä yäl majki woli imel jiñi e´tyel mi laksubeñ: xmeloñel.

Jiñi walibä ydl chuki woli imel jiñi xmeloneli mi laksubeñ: Melbdlel.

Pejtyel jiñi ty´añ muk´bä yäjle, laj añ chap´ej´ isujmlel. Jiñ cha´añ wäle mi ikajel ap´ol jiñi´ ty´añtyak baki mi achajpañ tyi xmelonel yik´oty tyi melbälel.

Bajche' mi lajkäñ iyäjñib jiñi pejtyel ty'añtyak mu bä iyäjlel.

Jaxku jiñi oñi' ty'añ bajche' yilal jiñi ibál muk' bä iyäl, tyi ityojlel jiñi tse'entyi bä ty'añ, bajche' jiñi ñich ty'añ. ¿Bajche' yilal jiñi jujunchajp?

Oñi' ty'añ________________________________

Tse'eñtyik bä ty'añ __________________________

Ñich ty'añ________________________________

Wäle laja jiñi uxp´ej ty´añ, yik´oty mele jujump´ej cha´añ wen uts´aty mi atyajbeñ jiñi iyäjñib tyi jujump´ej. Che´ jiñi komo alälaj tyi la´pejtyelel bajche´tyak yilal isujmlel tsa´ itya´ayob api´älob tyi käñ juñ.

1. ____

____

____

2. ____

____

____

3. ____

____

____

Ts´ijbañ ilayi bajche´ tsa´ yälä api´alob tyi kän juñ.

____

____

____

____

IK'IÑILEL XCHÄMELOB

Tyi laktyejklumtyaki che' iyorälelix jiñi ik'iñilel xchämelob, añ muk'bä imelob che' maxtyo jilem jiñi uw oktubre.

Naxañ bä mi imelobi jiñäch icholontyel jiñi kapasantu o mujki'bäl, cha'añ wen jamakñañ wen k'elekñañ che' mero iyorälelix jiñi k'iñijel, añ lakpi'älob muk bä itsijibtyesañ irusil jiñi chämeñobä, pero añ ja'el jiñi mach bä che'ix mi imelobi, jiñi mach bä muk'ix, iñop jiñi melbaläl, kome añix ka'bäl lakpi'älob yambäyixbä iñopbal.

Jiñ cha'añ, mach junlajalix mi imelob jiñi k'iñijeli, jinjax mi imelob jiñi walixtyobä iñop jiñi imelbal

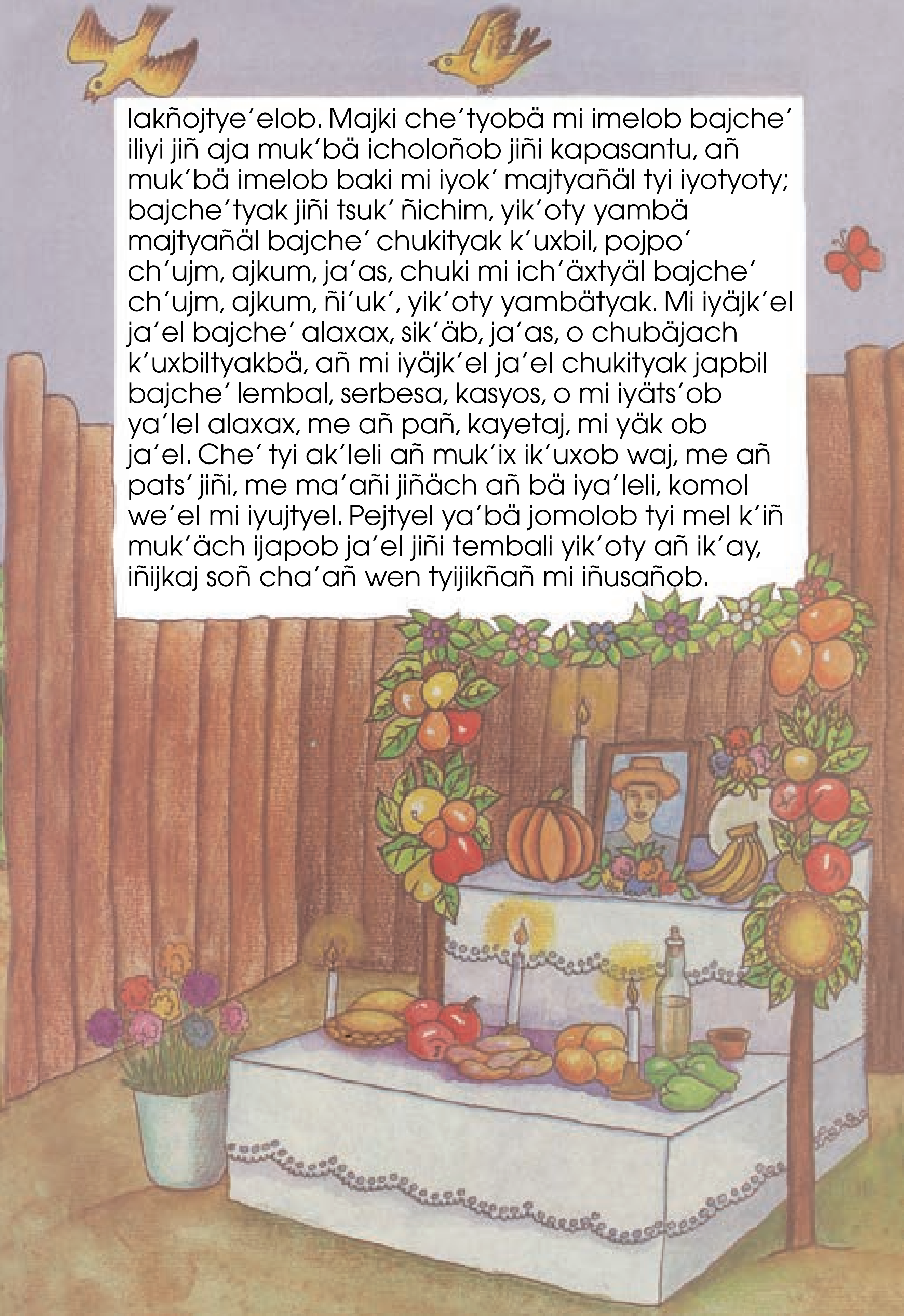

lakñojtye'elob. Majki che'tyobä mi imelob bajche' iliyi jiñ aja muk'bä icholoñob jiñi kapasantu, añ muk'bä imelob baki mi iyok' majtyañäl tyi iyotyoty; bajche'tyak jiñi tsuk' ñichim, yik'oty yambä majtyañäl bajche' chukityak k'uxbil, pojpo' ch'ujm, ajkum, ja'as, chuki mi ich'äxtyäl bajche' ch'ujm, ajkum, ñi'uk', yik'oty yambätyak. Mi iyäjk'el ja'el bajche' alaxax, sik'äb, ja'as, o chubäjach k'uxbiltyakbä, añ mi iyäjk'el ja'el chukityak japbil bajche' lembal, serbesa, kasyos, o mi iyäts'ob ya'lel alaxax, me añ pañ, kayetaj, mi yäk ob ja'el. Che' tyi ak'leli añ muk'ix ik'uxob waj, me añ pats' jiñi, me ma'añi jiñäch añ bä iya'leli, komol we'el mi iyujtyel. Pejtyel ya'bä jomolob tyi mel k'iñ muk'äch ijapob ja'el jiñi tembali yik'oty añ ik'ay, iñijkaj soñ cha'añ wen tyijikñañ mi iñusañob.

Wen tsajiñ ili ty'añtyak, che' jiñi laja ya' tyi yambäyi

. Añ tsijib bä kbujk wäle, tsa' imämbeñoñ tyilel kerañ ak'bi.

. Añ tsijib bä bujk wäle, tsa' mambeñoñ tyilel erañ ak'bi

..Iliyi apixol tsa' akäyä tsa' kila che' ajñel tsa' ñumiyety majleli

..Iliyi pixol tsa' käyä tsa' ila che' ajñel tsa' ñumiyety majleli.

Wä'añ ili cha'mojty ty'añ, jiñi ñaxambäyi añ jump'ej isujmlel chuki woli iyäl, yambäyi jiñjach ja'eli, pero mach ts'äkälik, jiñ cha'añ tyaja jiñi mach bä añik tsikil, che' jiñi käñä chuki ik'äjñibal jiñi mach bä añik tsikil..

Tsa' awilaj ya' tyi ty'añ cha'añ jiñi mach bä añiki jiñ iliyi: k, a, i. Kome jiñ iliyi mi isubeñonlaj cha'añ jiñi chu'bä añtyak añ iyum.

Ili k jiñäch muk'bä iyäl cha'añ jiñi iyum chu'bä añ, jiñäch ñaxañ bä lakpi'äl, bajche'iliyi.

chol_ _ _ _ _ _ _ kchol
lum _ _ _ _ _ _ _ _ klum
pajch'_ _ _ _ _ _ kpajch'
ixim_ _ _ _ _ _ _ kixim

Ili a jiñäch mukbä iyäl cha'añ jiñi iyum chu'bä añ, jiñäch wi'il bä lakpi'äl, bajche' iliyi.

sa_ _ _ _ _ _ _ _ asa
bujk_ _ _ _ _ _ _ abujk
xajlel_ _ _ _ _ _ axajlel
muty _ _ _ _ _ _ amuty

Jiñi i jiñäch muk' bä yäl cha'añ jiñi iyum chu' bd añ jiñäch iyuxtyiklel lakpi'äl, bajche' iliyi.

ch'ajañ_ _ _ _ich'ajañ
xäñlb_ _ _ _ _ _ixäñib
bijlel _ _ _ibijlel
ik'äb_ _ _ _ _ _ik'äb

Wále cha’leñ ts’ijb baki mi ak’äñ k, a yik’oty i.

Ñaxambd lakpi’al ______________________________

Wi’il bä lakpi’äl ______________________________

Iyuxtyiklel bä lakpi’al. ______________________________

¿Jaxku che' oñ jiñi lakpi'älob iyumob jiñi chubä añ bajche' mi ats'ijbañ?

Tsajiñ ili ty'añ.

.Mi lakchoñ ili iximi kome añ ik'äjñibal lakcha'añ jiñi tyak'iñ, cha'añ mi imajlel lak'el jiñi pisil walibä ichojñel tyi kolen tyejklum.

. La' we'tyel tsa' bä la'meleyi mach ts'äkälik tsa' lok'i, jiñ cha'añ muk'tyo la'ts'äktyesañ.

.Iyumob ili ts'i'tyaki mach wä'ik añob wäleyi, tyalobtyo pero jaltyo wäle.

Ila tyi ty'añ tsa' bä ujtyi apejkañ, käñä jiñi wali bä iyäl majki iyum jiñi chu' bä añ, yik'oty bakibäyi.

Jiñi ts'ijb muk'bä iyäk'eñonlaj käñ majki iyum jiñi chu'bä antyaki, jiñäch iliyi. k, j, a (w), i(y), lak, la', ob,

Ili k yik'oty i jiñ mi iyäl cha'añ jiñ iyum ñaxambä lakpi'äl. Naxañbä k'ämbili jiñäch k, yik'oty iche' mi ityejchel tyi k jiñi ty'antyak.

Bajche' ili k'ujts, käkäw, kotyom, kuch, ts'ijbañ bjache' k'ämbil ilij, yik'oty ili a(w), i(y).

Baki mi lakmajlel che′ mi läkchämel

Kome joñoñlaj pasemonlaj tyi lum
tsa′ imajñabeñonlaj lakbäk′tyal jiñi lum
ibäk′tyalonlaj lum.

Jiñ meku cha′añ, che′ mi lakchämel
jiñi lum mi icha′ loty Ibäk′tyal
mi imek′onlaj jiñi lum,
jiñi lakbäk′tyal mi ixäb tyi ibäk′tyal.

Che′ kuxuloñtyolaj
mi lakxäñibañ jiñi lum
mi lakäsiñ.

Pejtyel lumonlaj
pejtyel iwutyonlaj
pejtyel ichäñilonlaj

Kome joñoñlaj petyel lumonlaj
jiñ cha′añ kuxul jiñi lum
kuxul jiñi pañämil
kome joñoñlayi kuxulonlaj.

19

TYE′ MI LA′SUBEÑOÑ

¡Ja′batyi! tye′ jk′aba mi la′subeñoñ mi kubiñ, ¿chukoch? ¿chuki isujmlel jiñi ty′añi? ¿jatyetyba kyumety?

Joñoñäch ja′el, kajñib ili baki añoñi, wä tsa″ pasiyoñ, k′älä wdle che′ ujux kilal, wen kolemoñix, cha′añjach kbajñelix, ma′añix tsikil jiñi kpi′älobi, tsa″ kaji kilañ, tsa′ tyili jiñi wiñikob, winikob mi käl, kome che′ mi iyälob ibä mi kubiñ mi ityilelob añtyak chuki mi ik′äñ tyilel tyi ik′db cha′añ mi ik′äñ itsepoñlojoñ, mi ibiktyi tseponlojoñ, ñaxañ mi ich′äm majlel kwenlel, che′ weñ tyikiñoñixlojoñ mi icha′ tyilel ilaj bik′tyi tseponlojoñ majlel, jiñi ktyomeltyak me wen kolem, mi its′ijonlojoñ jawaltyakix mi ich′dmonlojoñ

rnajlel. Kbajñeljax wäle, pejtyel kpi´älob che´ mi ijilel bajche´ iliyi, che´ kabälonlojoñ wen tyijikñañtyo kabäl mi ityllel jiñi alak´ältyak iñochoñlojoñ, wäle pejtyel jiñi alak´ältyaki wolix ika´bäl ubiñ wokoltyak, walix ichämel, kome ma´añix baki mi ityaj axñal.

¿Chukoch aja wiñikobi ma´añik mi ik´uxbiñonlojoñ bajche´ jiñi yambä aläk´ältyaki? Mach kujil me woli ip´ajoñ o cha´añ yom itsásañonlojoñ.

Mi jkäy il! ty´añi me añtyo isujmlel, cha´añ mi la´ña´tyañ kome joñoñ mach kwentajetylaj, ma´añik mi ktsäsañetylaj, cha´añ la´tyo komo ajñikoñlaj ila tyi lum, cha´añ uts´aty mi laktya lakwenlel, kome jiñi ik´ muk´ bä la´japi jiñ muk´ bä jkäyi, yik´oty jiñi ik´ muk´ bä la´käyi jiñ muk´ bä kch´ämlojoñ ja´eli.

Ña´tyantyolaj ili kty´añi.

Tsikila lakpi´al, xdjlel, pimel, wakax, si´, otyoty, waj..., che´ jiñi laja cha´añ mi ak´ei bajche´tyak mi lakcha´len lli tsik. Ts´ijbañ ilayi.

Joñonlayi mach lajalix mi lakcha´leñ tsik bajche´ kaxlañob, kome jiñi kaxlañi ma´anik mi ich´äm tyi wenta bajche´ yilaltyak jiñi woli bä itsik, aja joñonlayi che´ mi laktsiktyak chubä añi, mi lakäl jiñi bajche´ yilal, jiñ cha´añ mi lakäl junts´ijty me bäñdl walibä laktsik, me woxol jump´ej, cho´onlaj. lli laktsik ñaxañ mi lakäl jayp´ej che´ jiñi bajche´ yilal, k´ele ilayi.

jump´ej	junty´ujm
junk´ej	jump´is
junkujch	junsijl

Yajkañ jayp´ej jiñi ty´añ muk´ bä yäk´eñonlaj käl bajche´ yilal jiñi wolibä laktsik. Yik´oty laja ili tsik tyi icha´añob kaxlañ, cha´añ mi akäñ bajche´ yáñal, me ma´añ mi aña´tyañ k´ajtyibeñ jiñi xkantyesaj.

Komol alälaj jayp´ej tsa´ ityajayob jiñi api´älob cha´añ che´ jiñi komol mi la´tyempusañ cha´añ mi iyoñ-añ, k´ajtyiñ la´kotyäntyel tyi xkantyesaj.

Awik´oty jiñi xkäntyesaj kajenlaj tsolo pejtyel jiñi ty´añ tsijibtyobä tsa´ atyaja tyi juñ, jiñi machbä tsa´ik ach´ämbej isujm. Yik´oty jiñl tsa´bä la´ baja p´olo tyi yotylel käñ juñ, cha`añ mi la´lok´ kome yom mi ikäjñel jayp´ej jiñi ty´añ machbä käñälik acha´añ.

Pejtyel jiñi ty´añ tsa´ bä ujtyi atsol, wäle kajeñ ts´ijbabeñ chuki isujmleltyak jiñi jujump´ej ty´añ, cha´añ mi ak´äñ tyi ty´añ, tyi ts´ijb bajche´ awom.

Ña´tyaniaj bajche´ mi la´p´ol majiel yambä ty´añtyak bajche´. iliyi.

Jiñi lajiyaj tyi iwa'tyiklel

Che' mi lakäl jiñi muk'bä lakmel tyi ityojlel jump'ej ty'añtyak, cha'añäch kabäl añ ty'añ ty'ojoltyakbä tyi alol, yik'oty muk' imejlel laklajiñ tyi laktyojlel jiñi isujmlel junchajp ty'añ.

Bajche' ili ty'añ "uch yik'oty bajlum" jiñi uch wali ip'ol ili ty'añ yik'oty ja'el bajlumi. Jiñ ch'añ aja lajoñel tyi iwa'tyiklel mi laksubeñ jiñ che' juntyikil alob mi ilaj ibä bajche' uch, yambo tyi bajlum cha'añ mi imelob bajche' tsa' imele ili bajlum yik'oty uch.

Che' añ isujmlel jiñi lajiyaj tyi iwa'tyiklel woli lakäl, yañob mi imelob ibujk bajche' ipächälel jiñi bajlumi yik'oty uch cha'añ wen uts'aty mi ilok'el jiñi lajoñel.

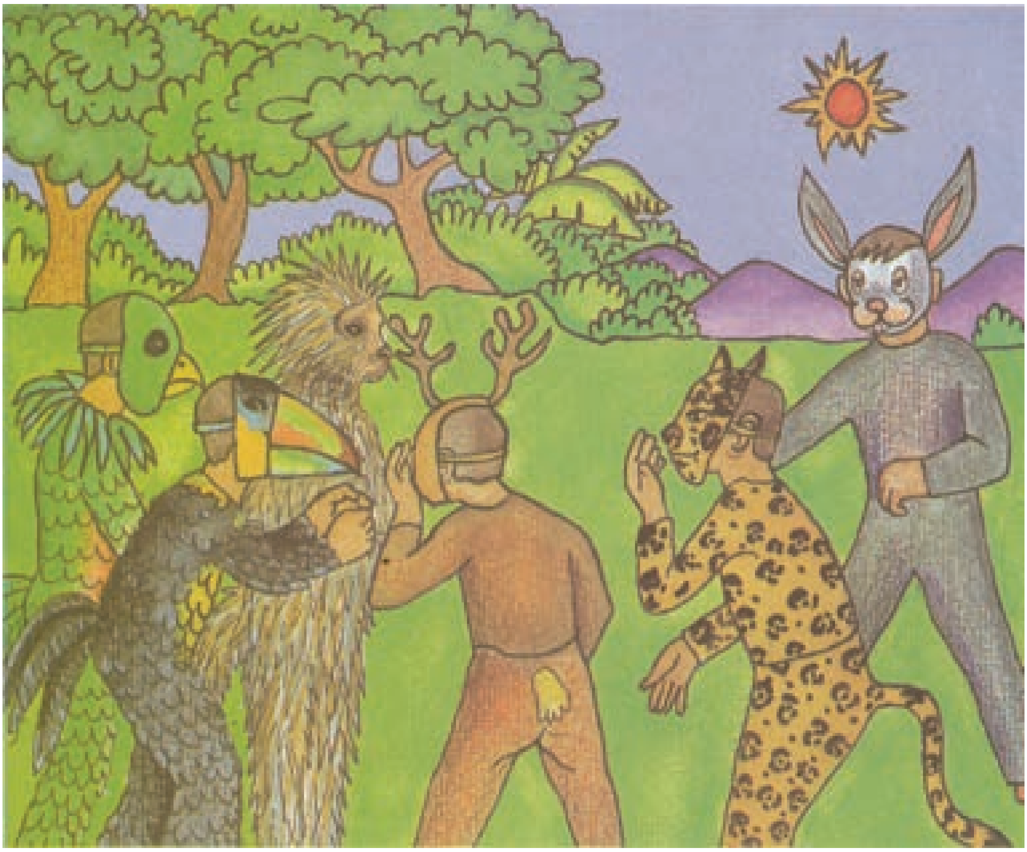

Cha′chajp ty′añ

Kabäl isujmleltyak bajche′ añ jiñi jujunchajp ty′añ, wäle mi lakilañ añ chejach bä mi ikin ajlel bajche′ jiñi oñi′ ty′añ yik′oty bajche′ jiñi ñich ty′añ.

Jiñi ñich ty′añ mach tyilikñañik, wen chajpäbil mi yäjlel majlel. Jiñi oñi′ ty′añ, jiñi tse′entyik bä ty′añ mach cha′añik wen chajpäbil chejach tyilikña mi iyajlel majleli. Jiñ cha′añ yäñältyakách ja′el.

Wäle käñä bajche′tyak yilal iyäjñib jiñi ty′añ wolibä lakäl wäleyi, yajkañ jump′ej ty′añ cha'ar) mi ak′el bajche′ yáñál. Ts′ijbañ.

ALASÄL

Jump´ej k´iñ jiñi alälob tsa´ lok´iyob tyi k´el juñ tyi eskwela, yañobi tsa´ix sujtyiyob tyi iyotyoty, cha´añjach mach pejtyelik, yambo bubuchtyak tsa´ käleyob tyi paty jiñi eskwelaj, wen ch´ijyemob yilal, che´ jiñi juntyikil tsa´ iyälä ¿chuki mi lakmel?, ma´añik majki tsa´ ijak´ä, jumuk´tyo yambo tsa´ ijak´ä, la´lakmel lakälas cha´añ mach ch´ijyemonlaj, che´ jiñi tsa´ix laj ch´ejlayob yilal. Tsa´ix kaji iña´tyañob chukityakbä alasäl mi imejlel imelob.

Naxan tsa´ iña´tyayob imel ik´olol cha´añ mi iyäsiñob ya´ tyi eskwelaj, jujuntyikil tsa´ kaji imel jiñi yälasobi, che´ jiñi tyi uxp´ej k´iñ tsa´ix kaji ityempañob jiñi yälasob.

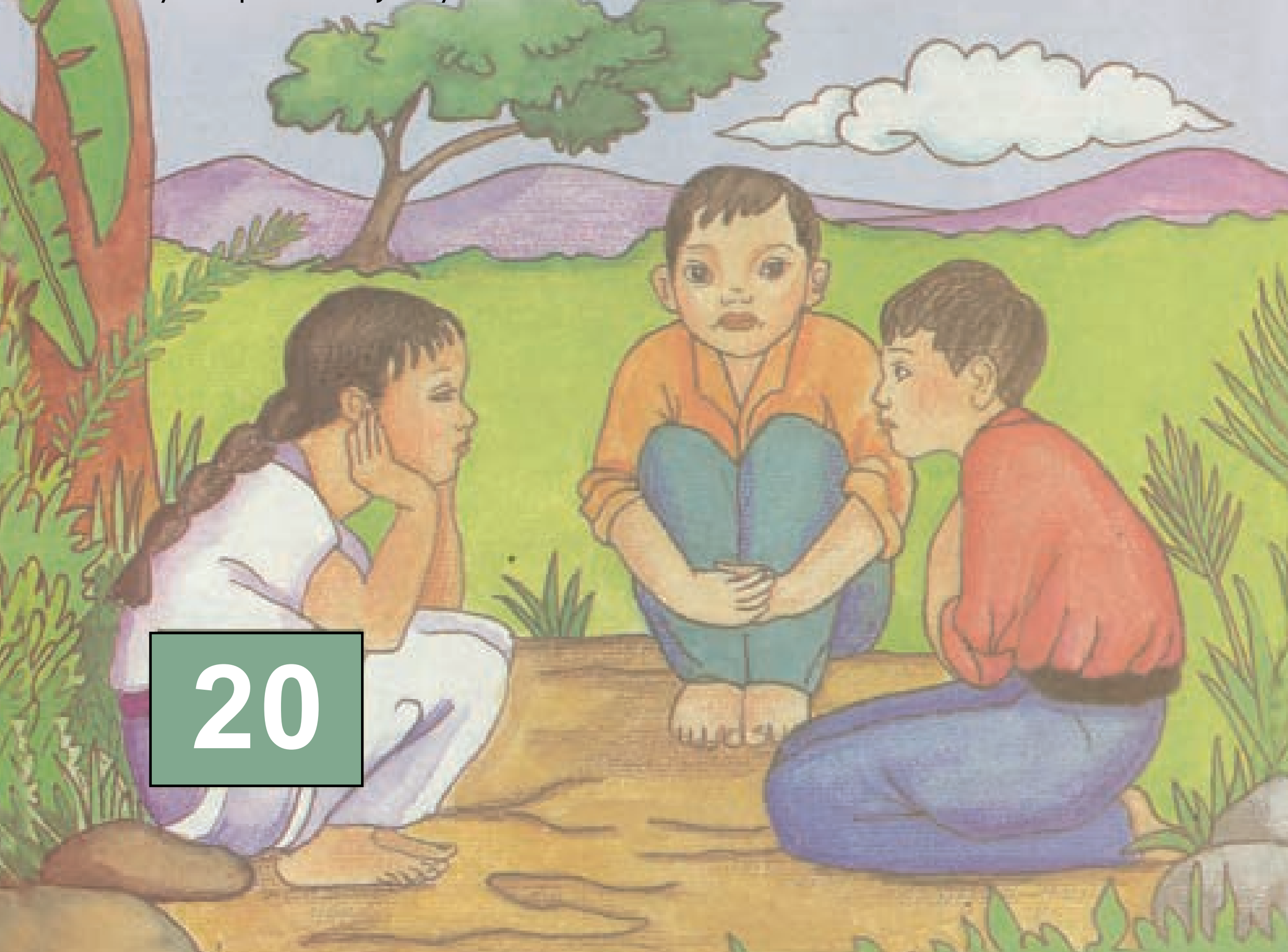

Juntyikil tsa´ ich´ämä k´ojtyel jop´ej k´olol, yambäyi lujump´ej tsa´ ich´ämä k´ojtyel, yambä jop´ej, tsa´ ityempayob jiñi yälasob añ uxk´al tyi ipejtyelel, junk´al k´olol, junk´al kañika, junk´al jiñi muk´ bä iwejlesañob, che´ jiñi tsa´ kaji ipukob tyi ityojlel ipi´älob, cha´añjach ma´añik tsa´ iña´tyaj jaytyikil iyum tsa´ ityaja, kome kabälix jiñi alälob tsa` kajiyob tyi alas, yik´oty tsa´ix kaji imelob yambo alasältyak, che´ jiñi pejtyel alälob ma´añix mi ichäñ ubiñ ch´ijyemlel. Jiñ cha´añ jatyetyla p´olo la´wc,las cha´añ mach ch´ijyemetyla, mi la´k´äñ jiñi chu´bätyak añ tyi la´tyojlel cha´añ mach mi la´k´äñ tyak´iñ, pero yom mi la´ñaxañ ña´tyañ bakityakbä alasäl mi ikajel la´p´ol.

Tsijib ty'añ

Tsa'ix lajk'ele jiñi ty'añtyak mach bä ñämälik lakäl, kome cha'añ tsijibtyaktyo maxtyo laj kämbilik jiñ cha'añ, kajeñ yajkañ lok'el bakityakbä jiñi tsijibä yik'oty yom ja'el mi ats'i'bañ majlel yambä sijib ty'añ maxtyo bä añik ts'ijbubil ila tyi juñ. Ts'ijbañ bakibä.

Ñoxi' ty'añ

Ñoxi' ty'añ mi laksubeñ jiñi wajalixbä ty'añ wolixbä iyujtyel tyi k'äjñeel, o me woli ik'äjñel pero ya'jax tyi ityojlel tyatyäl ña'älob, Pejtyel ili ty'añ walix isajtyel majlel ja'el, jiñ cha'añ wäle yom mi ayajkañ bakibä jiñi ty'añ cha'añ mi cha' k'äñ tyi ty'añ, kome pejtyel ili ty'añ wolixbä isajtyel ñukäch ikäjñibal ja'el. Wäle yajkañ lok'el, cha'añ mi ats'ijbañ ilayi.

Tyempañ jiñi tsijib ty'añ yik'oty jiñi ñoxity'añ ilayi cha'añ mi akämbeñ isujmlel chuki yom yál, yik'oty yom mi asu'ben atyaty ana' chukityak isujmlel jiñi jujump'ej ty'añ

Pejtyel ili ty'añ wolibä lakäl wäleyi, yom mi lajk'elbeñ iñuklel, kome ili lakty'añ abältyo yom bajche' mi laklaj al mjlel chukityak lakom lakäl, jiñ cha'añ wäle ba'ikjach bä ty'añ la' lakcha' loty cha'añ muk'tyo iyoñ-añ majlel iñuklel ili lakty'añ.

K´elel lakcha´añ bajche´ mi lakcha´leñ tsik tyi lakty´añ, mi lakäl jiñi: jump´ej, chap´ej, uxp´ej, chämp´ej... che´ mi lakäl majleltyak.

Jaxku che´ mach che´ik mi lakcha´leñ tsik bajche ,iyi ¿bajche´ yom mi la´wál?

Kome añ yambä bajche´ mi lakcha´leñ tsik, che´ m i latyech tyi: ñaxañ, che´ jiñi wi´il, che´ jiñi bajche i lakäl majlel,

ñaxañ ____________________

wi´il____________________

Ts´ijbañ majlel bajche´ mi lakältyak che´ mi lakcha´leñ tsik bajche´ iliyi.

Lakty´añ

¿ chukoch ch´ol ik´aba´ ili lakty´añ ? ¿ chukoch mach lajalik bajche´ ili kastiya?

Joñoñlaj lakty´añ mi laksubeñ ili ch´ol muk´bä lajk´äñ tyi ty´añ, kome joñoñlayi ch´olonlaj mi laksubeñ lakbä, che´ mi lakpejkañ lakbä muk´ bä lajk´äñi jiñäch lakty´añ, che´ mi laksubeñ joñoñlaj.

Ili lakty´añ woli lakäl wäleyi, yäñäl yik´oty kastiya kome yambätyakäch ityomel jujump´ej, jiñ cha´añ ma´añik mi atya jump´ejlik ty´añ lajalbä. Mi ak´el ila tyi ch´ol mi atyajtyak ty´añ lajalbä tyi k´op, tyi tsotsil, tyi maya, yik´oty yambätyak, che´äch aja iliyi kome ty´añtyak jump´ejljach bä ityomel, jiñ cha´añ mi imejlel lakña´tyañ cha´añ yerañob ibä ili ty´añtyak jump´ejljach bä ityomel.

K´ajtyibeñ jiñi xkäntÿesaj bajche´ isujmleltyak ili ty´añ che´ mach lajaltyak woli lakäl.

Komol ña´tyañlaj awik´oty jiñi xkäntyescaj bajche isjmel iliyi, yik´oty ña´tyañlaj jayp´ej ty´añtyak añ ila tyi chapas yik´oty tyi tabasku, kome che´ mi lajkäñ bajche´ k´amel añ ili ty´añ lakik´otyi ya´ mi lakch´ämbñ isujm bajche´ yilal ili laklumal.

Jump'ej ty'añ

Jump'ej ty'añ mi käl, wolix lakujtyel lajk'el junk'ej juñ ts'ijbubilbä tyi lakty'añ, ili lakty'añ muk'bä lajk'äñ lakäl o mi lakñusañtyak lakña'tyibal tyi ityojlel yambo lakpi'älob. Yom yäl cheñi cha'añ ili lakty'añi ñukäch ik'äjñibal ja'el, jiñ cha'añ muk'äch imejlel lakts'ijbañ, che' mi imejlel tyi ts'ijbuñtyel yomäch cha'añ joñonlayi mi lakwen käñ tyi its'ijbuntyel yik'oty tyi ipejkäntyel.

Wäleyi woli iyujtyel lajk'el ili juñ icha'añ bä lakty'añi, cha'añjach yomäch lakch'äm iñuklel ili ts'ijbtyak, kome ili lakty'añi mach ñämälik tyi ts'ijbuñtyel bajche' ili kastiya, jiñ cha'añ joñoñlaj yom lajkäñ tyi weñ its'ijbuntyel yik'oty tyi ipejkäntyel cha'añ mi ip'äty-añ majlel ili lakty'añ.

Ili juñ añtyo yom kabäl chuki mi imelbentyel, cha'añ ts'äkäl tyi iña'tyäntyel, pero ma'añix chuki mi icha'leñ kome bajche' woli lakäli tyejcheltyo wali tyi its'ijbuntyel, jiñ cha'añ la'tyo lakch'äm majlel iñuklel ili lakty'añ.

Lengua chol, Chiapas y Tabasco
Cuarto grado
Se imprimio por encargo de la
Comisión Nacional de Libros de Texto Gratuitos,
en los talleres de
con domicilio en

El tiraje fue de
mas sobrantes

Lengua chol, Chiapas y Tabasco
Cuarto grado
Se imprimio por encargo de la
Comisión Nacional de Libros de Texto Gratuitos,
en los talleres de
con domicilio en

El tiraje fue de
mas sobrantes

COMISIÓN NACIONAL de LIBROS de TEXTO GRATUITOS